

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО

XXI СХОДОЗНАВЧИ ЧИТАННЯ А. КРИМСЬКОГО

Тези доповідей
міжнародної наукової
конференції

м. Київ
17–18 листопада 2017 р.

Київ – 2017

Організаційний комітет

Богомолов О. В.

Радівілов Д. А.

Мавріна О. С.

Араджіоні М. А.

Бубенок О. Б.

Кікгенко В. О.

Петрова Ю. І.

Рог Г. В.

Хамрай О. О.

ІСТОРИЯ ТА КУЛЬТУРА НАРОДІВ СХОДУ

К. Ю. Бауліна (Київ)

ВІДОБРАЖЕННЯ САКРАЛЬНОСТІ ПАЛАЦОВОГО ЦЕРЕМОНІАЛУ ПРОСКІНЕЗИ В ПРИДВОРНОМУ ЕТИКЕТІ АХЕМЕНІДІВ

Традиція сакралізації царської влади була властива практично всім давньосхідним народам, але конкретні форми цієї сакралізації в різних державах могли істотно відрізнятися одна від одної і далеко не завжди включали в себе “обожнення” монарха.

Актуальністю обраної теми є спроба інтерпретувати частину палацового церемоніалу – проскінези – та висвітлення царського культу й перських традицій.

Метою дослідження є спроба визначити церемоніал проскінези (προσκύνησις) як відображення сакрального статусу правителя та елемента придворного етикету.

Згідно з перськими уявленнями цар вважався носієм особливої божественної благодаті, “харизми царства” – хварни, яка була дарована богами роду Ахеменідів. Ахурамазда “вручав” царю його державу, і всі свої діяння перський правитель здійснював “з волі” цього божества.

На рельєфах ападани в Персеполі зображена сцена царської аудієнції. Підданий вже піднявся після падіння ниць, але спина його все ще зігнута. У цей момент він посилає цареві поцілунок – саме так відтворюється досліджуваний церемоніал. Причому зігнута спина зовсім не означала відмову від почуття власної гідності, не була ознакою рабства, а скоріше лише формулою ввічливості. До того ж поцілунок відповідав іранській традиції, а падіння ниць – давньосхідній, що прийшла через Вавилон і Ассирію з Єгипту. Цей запозичений з різних країн ритуал у персів мав означати велич царя. З його обожнюванням ритуал не мав нічого спільного. Владики вважалися улюбленцями богів, їхніми благочестивими обра́нцями і жерцями.

У Персії колінопреклоніння було лише елементом придворного етикету і не мало жодного сакрального підтексту. Тому можна погодитися з тими вченими, які стверджують, що всі свідчення античних авторів про “обожнення” персами своїх царів – результат помилкового розуміння греками обряду проскінези, а не відображення реальної перської практики шанування монарха.

О. Б. Бубенок (Київ)

ПОСЕЛЕННЯ АСІВ НА ПІВНОЧІ КРИМУ: ЧАС І ОБСТАВИНИ ВИНИКНЕННЯ

В етнічній історії кримських татар ще багато білих плям. Так, не до кінця з’ясованим є питання участі аланів, яких тюрки називали асами, в етногенезі північної частини кримських татар – ногайців. З огляду на це великий інтерес становить походження відетнонімічних топонімів на півночі Криму: пос. Кучук-Ас, Біюк-Ас, Темеш-Ас, Табулди-Ас та Терекли-Ас біля Євпаторії; Ас-Джаракчи та Ас-Найман біля Джанкоя. На картах початку XIX ст. всі ці подвійні назви відсутні, бо, як виявилось, вони виникли пізніше унаслідок злиття поселень, одне з яких мало назву Ас. Досить цікаво, що в 1253 р. Гійом Рубрук зустрів неподалік від Перекопа аланів, яких “називали там Аас”. Проте після того жодних згадок про асів на півночі Криму в письмових джерелах немає. Отже, є більше підстав говорити про значне переселення сюди аланів-асів не в монгольський період, а в більш пізній. Цілком можливо, що до цього були причетні правителі ногайців, які з’явилися тут, за останніми даними, вже в першій половині XV ст. А у другій половині XV ст. ногайці заселяють північнокримські степи. Не виключено, що ногайці могли переселити з собою до Криму аланів, але не відомо звідки.

Тому інтерес становить повідомлення Йосафата Барбаро, який, описуючи ситуацію в середині XV ст., зазначав, що алани проживали не лише по сусідству з кримськими готами, а їхні володіння простягалися від Криму аж до фортеці Монкастро в Північно-Західному Причорномор’ї. Тобто виходить, що алани жили і в Нижній Наддніпрянщині. Проте вже в

1517 р. Матвей Меховський повідомляв щодо північнопричорноморських аланів, що “вони були вигнані та розсіяні по інших областях при навалі ворогів”. Цікаво, що М. В. Єльніков доводить існування великого золотоординського поселення Мамай-Сурка в Нижній Наддніпрянщині аж до середини XV ст. За його даними та інформацією палеонтолога Л. В. Литвинової, значний відсоток жителів цього міського центру становили вихідці з північнокавказької Аланії. Проте причини занепаду цього великого поселення нам невідомі.

Однак дві невирішені проблеми можуть знайти одне пояснення: у період між 1450–1517 рр. правителі ногайців могли примусово переселити залежних від них аланів із Нижньої Наддніпрянщини до Північного Криму, створивши таким чином з інородців своєрідну огорожу кордонів своїх володінь.

Р. М. Валеев, Р. З. Валеева, Д. Р. Хайрутдинов

(Россия, Республика Татарстан, Казань)

**ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ А. Е. КРЫМСКОГО:
ПИСЬМА В. Р. РОЗЕНУ В ФОНДАХ
САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО ФИЛИАЛА
АРХИВА РАН**

Особое место в истории российского, украинского и европейского востоковедения, в истории и культуре народов современной России, Армении, Азербайджана, Казахстана, Узбекистана, Украины и др. занимают ключевые центры востоковедения в Москве и Петербурге – Лазаревский институт восточных языков, Санкт-Петербургский университет, Азиатский музей, Восточная комиссия Московского археологического общества, Восточное отделение Русского археологического общества и др. – с их богатыми исследовательскими и гуманистическими традициями и значимым наследием выдающихся ученых и практиков.

В особенности значимым остается изучение эпистолярного наследия корифеев отечественного востоковедения – В. Р. Розена (1849–1908) и А. Е. Крымского (1871–1842). Они являются известными основоположниками ключевых центров

российского и украинского, в целом европейского классического востоковедения – Санкт-Петербурга и Киева.

В дореволюционной России А. Е. Крымский стал одним из крупнейших представителей московской школы востоковедения и активно сотрудничал с востоковедами петербургского центра науки о Востоке. Его опубликованная и еще не введенная в научный оборот переписка является важнейшим источником знаний по истории российского и украинского востоковедения и творчества ученых на рубеже XIX – начала XX в.

Обратим внимание только на следующие интересные материалы. Бесценным являются письма А. Е. Крымского барону Виктору Романовичу Розену, которые хранятся в Санкт-Петербургском филиале Архива РАН в его фонде [ф. 777, оп. 2, д. 228]. Всего 15 писем-автографов, охватывающих период с октября 1898-го по январь 1906 г. В октябре 1898 г. во втором письме А. Е. Крымский писал В. Р. Розену: «Кроме программы мое внимание было остановлено несколькими Вашими словами о моей работе “Очерк развития суфизма”, которые еще раз заставили меня глубоко пожалеть о том, что мне не пришлось поучиться под Вашим руководством. Ваши слова – первая критика, которую я услышал: в течении девяти лет, которые я занимаюсь Востоком, я ни от кого из наших востоковедов никогда не мог найти никакой помощи, кроме филологической, и все (т. е. и методы, и источники, и пособия) должен был открывать самостоятельно» [СПб. АРАН, ф. 777, оп. 2, д. 228, л. 3–4]. В 1929 г. И. Ю. Крачковский, описывая русские письма востоковедов акад. В. Р. Розену в Азиатском музее АН СССР, писал: “Здесь блестяще представлена славная плеяда тех учеников В. Р. Розена, с именами которых тесно связана вся история русского востоковедения, начиная с 80-х гг.; будущему исследователю этого периода попадет в руки совершенно исключительный материал” [Доклады АН СССР, 1929, № 12, с. 231].

В настоящее время авторы доклада заканчивают подготовку к публикации переписки А. Е. Крымского и В. Р. Розена.

О. Д. Василюк (Київ)

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА ТА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО СТОСОВНО ПЕРЕКЛАДІВ ПЕРСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Відзначаючи минулого року дві ювілейні дати, пов'язані з ім'ям Івана Яковича Франка, – 160-ліття з дня його народження та 100-річчя роковин його смерті, – не можна не згадати й епістолярне товаришування визначного українського поета з Агатангелом Юхимовичем Кримським.

Добрі стосунки Агатангела Кримського з Іваном Франком тривалий час плідно розвивалися ще й тому, що вони як письменники та учені незмінно виявляли зацікавлення літературою з царини орієнталістики. Прагнули художнє слово з теренів Сходу донести мовою Тараса Шевченка до українського читача. Іван Франко досить багато працював у царині літературно-художньої орієнталістики. Перекладав на українську мову твори письменників Сходу, використовував для своїх поем їхні теми, сюжети. Завдяки саме старанням А. Кримського-перекладача українці мали можливість познайомитися з надбанням перських, арабських та турецьких поетів. Більше того, немало їхніх творів з'являлося друком українською мовою взагалі першими серед європейських літератур.

“Взагалі мене вже в гімназії тягло на схід. Я читав у церковнім тексті і в німецькім перекладі святе письмо, любувався пророками і переклав віршами цілого Іова”, – писав Іван Франко у своїх спогадах. Однак всі свої переклади він здійснював, користуючись німецькими, французькими та почасти польськими джерелами. Нерідко такий подвійний переклад спотворював зміст та емоції первинного тексту, на що пізніше вказував і Кримський. Зацікавлюють Франкові міркування, коли віршований твір, заснований на поширених у світі фабульних мотивах, набуває національних ознак тієї літератури, поет котрої над ним працював.

Іван Франко дуже цінував та шанував знання Агатангелом Кримським східних мов. Як писав йому пізніше з приводу “Шах-наме”, “ледве чи знайдеться за сто років людина, яка взялася б перекладати її на українську мову безпосередньо з

перського оригіналу”. Можемо здогадуватися, що саме вільне володіння фарсі та іншими східними мовами молодим студентом Лазаревського інституту східних мов спонукало Івана Яковича відмовитися від власних перекладів перських поетів, про яких, за його словами, “ще в гімназії не раз з сумом думав, читаючи уривки з них в німецьких перекладах”.

Хоча й надалі він уважно стежив за публікаціями східних поетів європейськими мовами. Взагалі треба констатувати, що Іван Якович добре знав світову літературу та завжди намагався ознайомити українського читача з її найкращими надбаннями. Не залишав осторонь і східних авторів.

До якого висновку приводять наведені в цій розвідці факти з літературної праці знаних українців? Насамперед, – що Іван Франко як редактор низки львівських часописів, досвідчений поет та дослідник і світового літературного процесу спільно з молодим Агатангелом Кримським, котрий згодом стане одним з найавторитетніших учених-сходознавців, у кінці XIX століття своїми перекладами, літературознавчими студіями заклали надійну основу української орієнталістики.

Г. В. Вертієнко (Київ)

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ ВОЇНСЬКОГО БОЖЕСТВА В ІРАНЬСЬКОМУ СВІТІ

У мистецтві Ірану та території на захід від його кордонів образ Веретрагни візуалізується на межі ер і зазнає значного елліністичного впливу через синкретизацію з Гераклом (рельєфи в Немруд Дазі (Антіоха I Каммагенського) та Накші-Раджабі III, бронзова статуетка Геракла із Селевкії на Тигрі). В іранізованих державах елліністичного часу на схід від Ірану, зокрема в Кушанській Бактрії, образ Веретрагни так само міг ототожнюватися з Гераклом. Натомість він зафіксований у нумізматиці, де позначений як *Οραλαγνο* і зображується в подобі воїна зі списом та птахом на шоломі. Проте існує лише нетривалий час на єдиному штампі монет часу Канішки й не дістає подальшого розвитку. Разом з тим у мистецтві осілих іранських народів образ Веретрагни міг проявлятися і в низці зооморфних зображень.

Усна традиція гімнів богам іранського пантеону, яка дістала подальше письмове втілення в *Яштах* Молодшої Авести за Сасанідів, формується в першій половині I тис. до н. е. Хоча ці божества були адаптовані зороастрійською релігією, у текстах значною мірою збереглися дозороастрійські архаїчні уявлення. Із VII ст. до н. е. відбувається й процес складання зооморфних образів у мистецтві іраномовних номадів, які мали усну традицію, дотичну до загальноіранської. Оскільки скіфське суспільство мало мілітаризований характер, особливе шанування саме воїнського божества на кшталт Веретрагни не підлягає сумніву. Відтак наративні образи Веретрагни за 14-м *Яштом* можуть мати візуальне відтворення в мистецтві іраномовних номадів Євразії, причому, можливо, навіть більш адекватне, ніж у самому Ірані в післяреформені часи. Для скіфського візуального образу характерні зооморфність і дуальність. Його антропоорнітоморфний образ, можливо, знайшов відтворення на золотій пластині горита із Соболевої Могили (IV ст. до н. е.). Можна припустити, що рідкісні для скіфського мистецтва іконографічні риси цього зображення не є продуктом еллінського впливу, а сягають більш давніх часів і, зокрема, знаходять аналогії на сокирі з Бактрії-Моргіани (рубіж III–II тис. до н. е., Метрополітен).

Є. В. Гобова (Київ)

ДВОСТОРОННІ СТОСУНКИ ЄС – КНР: ПРОБЛЕМИ СПРИЙНЯТТЯ

На сьогодні Європейський Союз є найбільшим торговим партнером Китаю. При цьому для Євросоюзу КНР є другим за розміром торговим партнером після США. Ця ситуація навіть стала приводом говорити про місце ЄС у “Великій двійці” замість США. Спільні проекти та стратегії розвитку ЄС та КНР прогнозують подальше нарощування зв’язків у різних сферах, від торговельно-економічних до безпекових та гуманітарних. Разом з тим існує низка проблем у взаємному сприйнятті між ЄС та КНР, які можна простежити як в офіційних заявах, так і в новинних медіа.

У медіа ЄС Китай все частіше визначається як “зростаюча сила” або “велика потуга”, при цьому наголошується сталість або навіть погіршення ситуації в Євросоюзі на фоні поточних криз. З другого боку, Європейський Союз у китайських джерелах все частіше прирівнюється до так званої “Європейської великої трійки” – Німеччини, Франції, Великобританії (котра навіть після Брексіту є для Китаю важливою частиною ЄС та Європи в цілому). У той же час китайські медіаповідомлення про Євросоюз як єдине ціле стосуються здебільшого криз, на противагу позитивним новинам регіону, що частіше висвітлюються як події в конкретних країнах-членах. Виняток становлять проблеми сепаратизму в Європі, які загалом досить рідко потрапляють у фокус новин.

В. Л. Гуменний (Львів)

**“ЗАЙНЯВ ФРААТ ПРЕСТОЛ КІРА”:
ОБРАЗ ПАРФІЇ І ПАМ’ЯТЬ ПРО АХЕМЕНІДІВ
У РИМСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ
ДОБИ АВГУСТА**

Римська література донесла до нас образи цілого ряду народів Сходу. Одним з них є “парфяни” як збірний термін для окреслення населення царства Аршакідів. Специфіка римської традиції, яка була пов’язана з грецькою, зумовила використання образів персів часів Ахеменідів, що були екстрапольовані на парфян. В епоху Августа виділяється тенденція сприйняття Аршакідів як наступників Ахеменідів. Аналіз цих образів є актуальним з огляду на розвиток імагологічних студій та дослідження витоків “орієнталізму” в європейській традиції.

Використання римськими авторами термінів “парфяни”, “мідійці” та “перси” мало свою специфіку. У Горация “парфяни” постають як військові та політичні суперники Риму. Згадки про них у поезії мають конкретно-історичний характер. Вергілій, описуючи їхні військові вміння, вживає епітет “парфяньського пострілу з лука”. Більш загальними є відомості про “мідійців”, які часто описані більш нейтрально як далекий східний народ. Термін “перси” отримує епітети, не характерні

для ранньої традиції, зокрема грецької, вони стають “жорстокими” та “брехливими”, що було зумовлено їхнім ототожненням з парфянами. Подібне вживання етнонімів мало не лише стилістичний характер, воно, за визначенням Е. Славфорта, стає “культурним рефлексом”, коли, говорячи про персів, римські автори мали на увазі Аршакідів. У Горація Фраат символічно займає престол Кіра (“redditum Curi solio Phraaten”). Схоліаст III ст. н. е. Помпоній Порфіріон ще більш прямолінійний щодо цих рядків поета, зазначаючи, що Фраат встановив свою владу саме в “regnum Persarum”.

О. Махлаюк вважає, що це було частиною формування образу історичної пам’яті римлян, яка використовувалась як засіб пропаганди. Відкриття храму Марса Месника у 2 р. до н. е., де зберігались повернуті парфянами інсигнії легіонів Красса та Марка Антонія, і влаштована з цієї нагоди “Саламінська навмахія”, поряд з поетичними стараннями поетів гуртка Мецената, доповнювали образ римлян як “нових греків”, які ведуть боротьбу проти “персів”.

Д. А. Данилов (Київ)

КОГНІТИВНИЙ ХАРАКТЕР ДГ’ЯНИ В “МОКШАДГАРМІ”

Дг’яна (dhyāna) є одним із ключових понять у філософії йоги. Незважаючи на постійно зростаючу популярність йоги в усьому світі, її значущість та роль у масовій культурі, філософські засади дг’яни вивчені недостатньо. Метою нашого дослідження є аналіз визначень цього поняття та вивчення історії формування його змісту й етапів трансформації, які відображені в індійських текстах різних періодів.

Одним із ключових текстів для філософії йоги є “Мокшадгарма” (прибл. I ст. н. е.), частина дванадцятої книги “Шантіпарви” давньоіндійського епосу “Магабгарата”. Трактат відкриває нові для свого періоду сенси, значення, цілі та методику використання дг’яни. Розуміння дг’яни в “Мокшадгармі” робить можливим осмислення процесу формування більш пізньої філософії йоги, викладеної в “Йога-сутрах” Патанджали (IV ст. н. е.).

Нами були проаналізовані сім розділів “Мокшадгарми”: 181, 188, 189, 203, 294, 321 та 333, кожен з яких містить пояснення дг’яни. Отримані результати ми пропонуємо розглядати у вигляді семи тез: (1) дг’яна в “Мокшадгармі” приводить до нірвани; (2) потребує попередньої підготовки розуму: збирання разом індрій та відмову від побутових, звичних форм діяльності; (3) атрибутами дг’яни є: екаграта – однопаралельність мислення, дгарана – утримання уваги, а також свадг’я, асана і контроль дихання; (4) результат дг’яни – збирання манаса в самадгі, плодами якого стають роздум (vicāga), знання, що розрізняє (viveka), та судження (vitarka); (5) двома довготерміновими альтернативними цілями дг’яни є брагмакая (брагманічне тіло) та проникнення в атман, розташований у серці; (6) дг’яна виконується брагманами і кшатріями; (7) йога і дг’яна в “Мокшадгармі” виступають синонімами.

У доповіді будуть наведені текстові свідчення, які розкривають та обґрунтовують кожен із семи тез.

В. М. Дзевановский (Россия, Санкт-Петербург)

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ ИСТОКАХ АКАДЕМИЧЕСКОЙ ИРАНИСТИКИ В РОССИИ

Как известно, петербургское академическое востоковедение связано с организацией Азиатского музея, который как самостоятельный научно-исследовательский институт, выделенный из структуры Кунсткамеры, был основан 11 ноября 1818 года. К этому стоит добавить, что 22 марта 1818 года были открыты кафедры арабского и персидского языков в Петербургском педагогическом институте, позднее ставшем Императорским Санкт-Петербургским университетом. Первым преподавателем-иранистом был Ф. Ф. Шармуа (1793–1868), арабистом – Ж. Ф. Деманж (1789–1839).

Начало академического востоковедения датируется 25 июля 1803 года, когда был утвержден академический устав, по которому гуманитарные науки получили свое законное место в системе Академии наук. Надо сказать, что благодаря либерализму императора Александра I наука, культура и образование в России получили новый виток развития: были “разрешены

поездки за границу с целью получения образования, ввоз иностранной литературы, восстановление частных типографий, ослабление цензуры, открытие новых журналов и обществ”¹, что, конечно же, способствовало скорейшему развитию востоковедных дисциплин. Вслед за академическим уставом 5 ноября 1804 года был издан первый общий устав русских университетов, по которому в программу обучения было введено в том числе и востоковедение.

Так как мысль о создании специального востоковедного образования зрела давно, в 1810 году наконец-то появляется “*Projet d’une Académie Asiatique*”, авторами которого были граф С. С. Уваров (1786–1855), Г. Ю. Клапрот (1783–1835), И. А. Фесслер (1756–1839). В связи с русско-французской войной реализация проекта была отложена до 1815 года, когда в Кунсткамере был организован так называемый “Восточный кабинет”, где хранились книги, рукописи и монеты, предметы быта, привезенные представителями царствующей династии Романовых, дипломатами и путешественниками с Востока. Именно этот кабинет в 1818 году и стал Азиатским музеем (АМ), хранителем и директором которого был назначен арабист Х. Д. Френ (1782–1851)².

Первый научный каталог рукописей с грифом АМ, работу над которым начал Клапрот, а закончил Френ, вышел в свет год спустя, в 1819 году. В нем содержалась опись персидских манускриптов. Хотя каталог этот и был неполным, по своей сути он был первым научным академическим изданием по иранистике. Спустя некоторое время вышел в свет подобный каталог и по арабским рукописям.

В заключение необходимо напомнить, что до конца XIX века арабистика и иранистика не имели четкой дифференциации, они шли рука об руку, дополняя друг друга, еще и в силу того, что сами ориенталисты были универсалами, не

---

¹ Куликова А. М. Становление университетского востоковедения в Петербурге. – М., 1982. – С. 19.

² Бертельс Д. Е. [Введение (1818–1917)] // Азиатский музей – Ленинградское отделение Института востоковедения АН СССР. – М., 1972. – С. 15.

ограничивая себя узкоспециальным направлением. Поэтому говорить о приоритетности какой-либо из этих дисциплин не приходится. Но, как показывает история науки, в первые десятилетия существования академического востоковедения интерес у исследователей лежал больше в области иранистики.

Д. А. Димидюк (Львів)

**ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ПОХОДУ
І ТАКТИКА БОЮ
АРМІЇ БАГРАТИДСЬКОЇ ВІРМЕНІЇ
НАПРИКІНЦІ ІХ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІ ст.**

Протягом усього періоду свого існування Багратидська Вірменія змогла вибудувати гнучку систему збору військ та їхнього переміщення, спираючись на розвинуті сюзеренно-васальні відносини, щоб захистити кордони держави від мусульманських набігів та візантійської інтервенції. Лише на основі уривчастих свідчень вірменських (*Ованеса Драсханакерці (X ст.), Асохіка (XI ст.), Аристакеса Ластіверці (XI ст.), Мхитаря Гоша (XII ст.), Смбага Спаранета (XIII ст.)*), арабських (*Ахмеда ібн Лютфуллаха (XVII ст.), Ібн ал-Асіра (XIII ст.)*) та інших істориків можемо реконструювати весь процес військового походу – від збору військ, облаштування табору та розвідки до проблем продовольчого забезпечення та ходу самої битви.

Військові походи розпочиналися на весні і тривали до пізньої осені, а їхньою підготовкою та організацією займався багратидський цар чи інша його довірена особа. Цар призначав сторожову службу та розвідників, а також займався облаштуванням табору, який обносився частоколом і ровом та поділявся на сектори, де розташовувалися війська окремих васальних князів.

Під час переходів чи на полі бою вірмени використовували стандартну (іноді з певними модифікаціями) схему розташування військ: авангард, центр із флангами та ар'єгард, хоча не менш популярною була інша система, коли війська розташовувались "*не за правилами військового мистецтва, а загонами за родом і старшинством*". Зауважимо, що тогочасна вірмен-

ська армія не знала державного забезпечення продовольством, тому вона самостійно його здобувала собі під час походів. Через складну васально-сюзеренну систему та проблеми з логістикою участь у воєнних кампаніях брали невеликі військові з'єднання, які налічували лише кілька тисяч воїнів та формувалися з військ окремих нахарарів та князів. Під час більшості воєнних конфліктів вірменська армія займала оборонну позицію, роблячи основну ставку на складний природний рельєф місцевості.

Ю. Ю. Завгородній (Київ)
ЙОГА У БГАГАВАТА-ПУРАНІ.
КНИГА ПЕРША

У світовій індології йога і вайшнавизм належать до числа ключових дослідницьких зацікавлень [Mallinson, Singleton 2017; Wong 2015].

Бгагавата-пурана, яка є одним із сакральних вайшнавських текстів, містить надзвичайно багато матеріалу, присвяченого різним аспектам йоги. Тільки похідні слова від дієслівного кореня *yuj* (у нашому випадку різні іменникові форми базового варіанта *yoga*) в тексті Бгагавата-пурани зустрічаються 664 рази (попередні підрахунки, які будуть перевірені). Не виключено, що це один із найбільш частотних і смислових показників вживання йоги в давньоіндійській літературі.

Однак всеосяжні дослідження, присвячені феномену йоги як у пуранах взагалі, так і у Бгагавата-пурані зокрема, можна вважати такими, що тільки розпочинаються [Adluri 2017; Bhaṭṭācārya 1960–1962; The Bhāgavata Purāṇa: Sacred Text and Living Tradition 2013; Jacobsen 2005; Sheridan 1986; Фёрштайн 2002].

Наприклад, М. Еліаде у своїй класичній роботі “Йога: безсмертя і свобода” не згадує про йогу в пуранах [Eliade 1954]. Хоча його гуру С. Дасгупта в більш ранньому дослідженні “Філософія йоги і її стосунок до інших систем індійської думки” [Dasgupta 1930] побіжно згадує про пурани, включаючи і Бгагавата-пурану. Прикметно, що перша із чотирьох згадок пуран наводиться ним на першій сторінці книжки у вступі:

«Проте відмінність між йогою і санкх'єю Капіли так і не була належним чином роз'яснена. І ми часто зустрічаємо в пуранах, у цьому компендіумі міфології та релігії, питання: “У чому полягає різниця між йогою і санкх'єю?” Воістину мудрим є той, хто знає це» [Dasgupta 1930, I].

У нашій доповіді ми зосередимось на першій із дванадцяти книг Бгагавата-пурани. Вона містить 19 розділів і 403 шлоки. Необхідна нам лексика зустрічається 29 разів у 29 шлоках із 1 по 9, а також у 13, 15, 18 та 19 розділах.

Планується проаналізувати кожний із 29 випадків.

Залучається оригінальний текст Бгагавата-пурани разом із перекладом і коментарем Б. С. Прабгупади [Prabhupada 1972], а також переклад Г. В. Тагаре [Tagare 1976].

А. Л. Зелінський (Київ)

II СИРІЙСЬКА ВІЙНА У СВІТЛІ ПАПІРУСІВ З АРХІВУ ЗЕНОНА

Дослідження історії II Сирійської війни, яка протягом бл. 259–253 років (тут і далі – до Р. Х.) велася між державою Птолемейв з одного боку та царством Селевкідів і республікою родосців – з другого, спираються на дуже обмежену джерельну базу. При цьому, на мій погляд, недостатньо уваги приділяється папірологічним матеріалам добре відомого Архіву Зенона – функціонера з оточення тодішнього голови птолемейвського фінансового апарату Аполлонія. Зокрема, у сучасній історіографії було здійснено лише три спроби комплексного залучення відповідної групи джерел до висвітлення подій, пов'язаних з вищезгаданим конфліктом. Перша з них належала В. Перемансу і стосувалася хронологізації морської битви біля острова Кос, котра на сьогоднішній день, як правило, виводиться за межі зазначеної війни; друга – пов'язана з іменем Я.-К. Вінницького – здебільшого була покликана зіставити внутрішньо єгипетські події з воєнними операціями у Північній (селевкідській) Сирії; третя – здійснена Ю. Г. Виноградовим – мала служити сумнівним підтвердженням доволі спірної прив'язки до контексту II Сирійської війни чорноморського рейду єгипетського військового флагмана “Ісида”.

Натомість з допомогою низки документів, пов'язаних з палестинським і флександрійським періодами діяльності Зенона (261–256 роки), можна пролити світло на деякі хронологічні і фактологічні аспекти війни, що мали місце в Малій Азії. Так, на основі папірусів (серед них – P.C.Z. 59.012; 59. 029; 59.036-037; 59.045; 59.052; 59.056; P.Mich.Zen. 1; 10; P.Ryl. 554; PSI, 413; 616 і P.Col.Zen. 11) можна зробити такі висновки:

1. Початок активних бойових дій у районі Малої Азії і вступ у війну Родосу слід віднести не раніше ніж на кінець 259 року; на цей же час припадає початок повстання пасинка і тезки єгипетського царя Птолемея II Філадельфа.

2. Примирення обох Птолемеїв відбулося наприкінці 258 року.

3. Протягом 258–257 років Єгипет втратив контроль над Хіосом і Лесбосом.

Н. М. Зуб (Руденко) (Київ)

СХІДНІ КУПЦІ У КИСВІ В XIX ст.

Торговельно-економічні зв'язки завжди були невід'ємною частиною міжнародних стосунків. Вони склалися протягом багатьох століть, набираючи різних форм. Так, більш ніж століття (1798–1929) зимові контракткові ярмарки були найбільшою суспільно-економічною подією в житті Києва. “В контрактном доме помещаются старые знакомые киевлян: восточные люди с коврами и мануфактурными товарами...” – так писала газета “Киевское слово” в лютому 1894 р. про перші дні роботи Стрітенського ярмарку.

Відомий ярмарок відвідували торгові люди з різних регіонів імперії та сусідніх держав. Постійними учасниками київських ярмарків були турки, татари, вірмени та бухарці, як тоді називали жителів Середньої Азії. Також крамом з цих країв торгували й представники інших національностей, як-от росіяни чи євреї. Звичайно, з-поміж інших більше привертала увагу місцевої публіки етнічно вбрані купці, що демонстрували свій національний стиль у середовищі європейського міста. Архівні джерела свідчать про найменування та обсяги товарів, що потрапляли на ярмаркові ятки та прилавки. У звітній

документації завжди окремо декларувалася інформація про стан справ з європейськими товарами і “по азиатской торговле”. Так, у документах повідомляється, що в 1862 р. “шелковыя и шерстяные ткани и изделия бухарских и турецких фабрик, коих превезено на 202 т. р. и продано на 67,500 р., менее прошлогдняго по привозу на 26 т. р. и по сбыту на 23500 р.”. Окремі архівні справи розповідають і про труднощі, що часом очікували приїжджих торгових людей (недобросовісність орендодавців торгових площ, крадіжки коштовних особистих речей та краму в купців).

Світові економічні тенденції та історичні реалії вплинули й на долю найвідомішого ярмарку. Основні зміни, що послабили економічну роль київських контрактів, почали проявлятися вже від половини ХІХ ст. Встановлювались нові показники економічної конкурентоспроможності, що базувалися на удосконаленні шляхів перевезення товару (розбудова мережі залізниць), оптимізації виробництва (здешевлення товару, не втрачаючи якості). Змінила торговельні пріоритети Києва й розбудова центральної вулиці міста – Хрещатика. А тому вже із 70-х років ХІХ ст. в центрі були кращі умови для торгівлі, ніж на Подолі. Втім, східні товари, як і їхні продавці, влилися в нові реалії буття, залишаючись незначною, але яскравою ланкою в економічних справах міста.

Т. М. Калинина (Россия, Москва)

КУЙАБА (КУМАНЫ?)

НА ПРЯМОУГОЛЬНОЙ АНОНИМНОЙ КАРТЕ ХІ в.

Kitāb Gharā'ib al-funūn wa-mulāḥ al-'uyūn (Книга чудес наук и диковины виденного воочию), анонимный арабский трактат с текстом и картами, был не известен ранее. Исследователи выяснили, что автор жил между 1020 и 1050 гг. Копия была размещена в Интернете на сайте Medieval Islamic Views of the Cosmos / The Book of Curiosities: <http://www.bodle.ox.ac.uk/bookofcuriosities> (март 2007). Сайт дает возможность работать on-line с фрагментами арабского текста, английского перевода и картами.

Книга I посвящена небесам, книга II – земле. Она в некоторой степени зависит от данных ал-Хорезми, но труд носит

описательный характер, а не математический. Особый интерес представляет прямоугольная карта мира. Как на подавляющем большинстве арабских карт, юг показан наверху, север – внизу.

Цепь морей, начинающаяся, как на картах “классической школы” арабских географов X в., на западе из Атлантики, проходит через Гибралтар, Средиземное море и включает в себя прочие моря как заливы без названий. Далее воды переходят на север в поток без имени; он соответствует Константинопольскому проливу Ибн Хаукала и впадает в северную часть Окружающего океана. Карта Анонима также не отмечает Черное и Азовское моря.

В левой части суши (на Европейском континенте) показан Константинополь. Правее и ниже – надпись сверху вниз: *сакалиба*. Внизу между Константинополем и сакалиба имеется значок с надписью *ал-кума(н?)* (первая буква – **кяф**), которую издатели исправили на *ал-Куйаба* – имя Киева у ал-Истахри и Ибн Хаукала. Эта версия подкрепляется тем, что этноним *ал-куман* в арабских источниках встречается не ранее XII в. в книге ал-Идриси и имеет иное написание – букву **қаф** в начале слова (*ал-қуман(йа)*). Однако в книге ал-Гарнати, написанной на полтора века позднее Анонима, *ал-куман* пишется с буквой **кяф**, а не **қаф**.

В книгах же ал-Истахри и Ибн Хаукала название *Куйаба* (с буквой **кяф**) пишется без артикля, в отличие от Анонима. Поэтому вопрос о том, правы ли издатели книги Анонима, предпочитающие наименование *ал-Куйаба*, остается открытым.

С. В. Капранов (Київ)

ФІЛОСОФСЬКА ШКОЛА КІОТО ТА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯПОНІЇ У ХХ ст.

Школа Кіото є найяскравішим явищем у японській філософії ХХ ст. Вона широковідома у світі, праці її представників перекладені англійською й іншими західними мовами та привертають увагу багатьох дослідників. Отже, доречно розглянути цю школу як приклад реалізації інтелектуального

потенціалу Японії. У цій доповіді ми зосередимось на житті та творчості трьох найвідоміших філософів школи Кіото – Нісіди Кітаро (1870–1945), Танабе Хадзіме (1885–1962) та Нісітані Кейдзі (1900–1990). Вони, з одного боку, спромоглися успішно реалізувати інтелектуальний потенціал, створений традиційною японською культурою (дзен-буддизм, буддизм Чистої Землі, конфуціанство); з другого боку, засвоїли західні філософські та наукові ідеї і на основі синтезу створили якісно новий інтелектуальний продукт. Важливо звернути увагу на те, що зв'язок згаданих філософів із традицією був не лише теоретичний: вони були учнями відомих дзен-буддійських майстрів та останніх представників традиційного конфуціанства. Так само й західну науку вони отримували безпосередньо з рук її найкращих представників. Успіх філософів школи Кіото забезпечила різнобічна інтелектуальна підготовка, зокрема глибокі знання в математиці, фізиці, добре володіння іноземними мовами. Завдяки їхній творчості японська філософія вперше в історії здобула всесвітнє визнання, а також вступила в повноцінний діалог із західною. Так, Нісіда листувався з Гуссерлем. Гайдеггер спілкувався з Танабе, Нісітані та Мікі Кійосі, завдяки чому ідеї школи Кіото мали вплив на його філософію. Усе це сприяло загальному підвищенню престижу країни. Продуктом діяльності філософів школи Кіото стали не лише нові знання та ідеї, сконцентровані в текстах, а й спільнота інтелектуалів світового рівня, яка склала частину нової інтелектуальної еліти Японії. На наш погляд, приклад школи Кіото може бути використаний у проектуванні розбудови інтелектуального потенціалу України.

В. О. Кіктенко (Київ)

**“СИНОЛОГІЗМ” ГУ МІНДУНА:
КРИТИКА ВИРОБНИЦТВА ЗНАТЬ ПРО КИТАЙ**

Синологізм (Sinologism) – це нова концепція, яка нещодавно з'явилася та найчастіше визначається як субкатегорія орієнталізму Е. Саїда або орієнталізм у синологічних дослідженнях. Синологізм не є ані формою синології, ані версією

орієнталізму або інших теорій. Синологізм – це неявна ідеологія у виробництві знань про Китай та в синології, система знань і практична теорія виробництва знань. Гу Міндун визначає несвідому природу синологізму як відчужену форму західної та китайської синології. Внутрішня логіка синологізму – це “культурне несвідоме”, яке привело до повсюдних спотворень і неправильних уявлень у виробництві знань про Китай як на Заході, так і в Китаї. Вчений підкреслює фундаментальну відмінність між синологією та сходознавством, а також синологізмом та орієнталізмом. Гу Міндун стверджує, що синологія та синологізм менш політизовані та ідеологізовані, ніж сходознавство та орієнталізм, а також постколоніальні дослідження.

Історичний розвиток та різні форми синологізму розуміються як глобальний та багатовимірний інтелектуальний рух, який виник у результаті зусиль Заходу із залучення Китаю в західноорієнтований світ і систему знань. Після приходу Заходу в Китай синологізм дістав китайський вимір, проте сліпе прийняття західних ідей та парадигм, свідоме визнання західного домінування й китайської неповноцінності китайськими інтелектуалами початку ХХ століття створили специфічний напрямок китайського синологізму. Загалом Гу Міндун вважає, що всі незахідні варіанти синологізму до теперішнього часу й особливо в сучасну епоху характеризуються розглядом Китаю із заходоцентричної точки зору.

Відмітною рисою синологічної епістемології є опис китайської культури з точки зору західних моделей та способів сприйняття, осмислення та узагальнення. Цей підхід також характеризується відмовою або небажанням вивчати Китай у його власних термінах. Ґрунтуючись на цих твердженнях, Гу Міндун розглядає роботи про Китай провідних західних і китайських вчених, доводячи проблематичний характер цих синологічних методологій. Замість цього пропонується використовувати герменевтичний підхід, який, на думку вченого, повинен очистити від цих синологічних тенденцій дослідження Китаю, які врешті-решт справді стануть галуззю знань у світовій інтелектуальній системі.

С. О. Козловський (Львів)
**СОХЕЙ ТА МОНАСТИРСЬКІ ВІЙНИ
В РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСТОРІЇ ЯПОНІЇ
ПЕРІОДУ ГЕМПЕЙ (1180–1185 рр.)**

Метою пропонованого дослідження є висвітлення процесу становлення категорії сохей – ченців-воїнів у японському Середньовіччі періоду Гемпей (1180–1185 рр.) – як важливого військово-політичного суб'єкта, котрий був нерозривно пов'язаний із суспільною мораллю і колективною ментальністю військової еліти того часу. Сохей (яп. 僧兵, そうへい, “монах-воїн”) – буддистські монахи-воїни в середньовічній Японії, котрі, як правило, були сконцентровані в буддистських монастирях Кофуку-дзі, Енряку-дзі, Тодай-дзі та інших. Сохей брали активну участь у збройних конфліктах у Центральній Японії, використовувалися керівництвом монастирів для здійснення політичного тиску на імператорський двір, а також брали участь у земельних суперечках зі світськими власниками або іншими монастирями. Окрім цього, сохей з дозволу монастирського керівництва служили найманцями в арміях регіональних правителів (даймьо), виступаючи на стороні того чи іншого клану. На основі повідомлень японських середньовічних хронік “Гікейкі” та “Хейке моногатарі”, а також масиву історіографічної літератури з цієї проблематики можемо констатувати, що традиція формування загонів монахів-воїнів (сохей) бере свій початок у період монастирських, а пізніше й міжусобних війн періоду Гемпей (1180–1185 рр.). Традиційне західне сприйняття “класичного буддизму” підкреслює його невойовничість, проте саме в ранньосередньовічній Японії, починаючи з XI ст., монастирські общини гори Хіен та Нарі починають концентрувати власні армії монахів-воїнів, об'єднаних езотеричними релігійно-філософськими ідеями, котрі проповідували ідею загальної рівності, очолювані настоятелями та священиками, які протистояли самурайським кланам, захищаючи общини, засновані на самоуправлінні та рівності. Тогочасні джерела вказують на ключову роль монастирських общин сохей у воєнних конфліктах того часу, прирівнюючи їхнє військово мистецтво до самурайського.

А. И. Колесников (Россия, Санкт-Петербург)

САСАНИДСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПЕРСИДСКИХ МИНИАТЮРАХ XIV–XV вв.

Миниатюры, помещаемые в эпических произведениях, невозможно представить без заимствования художественных образов, сохранявшихся от прошлой эпохи и несколько веков спустя после крушения Сасанидского государства (в 651 г. н. э.). Наглядные свидетельства прошлого носят на себе серебряные и бронзовые изделия, изготовлявшиеся по древним традициям в первые века ислама, чему есть множество примеров. Сцены царской охоты и другие сюжеты, изображавшиеся на серебряных блюдах сасанидского времени и сосудах из коллекции Государственного Эрмитажа, неоднократно повторяются на изделиях торевтики, датируемых VIII и IX веками н. э., т. е. уже мусульманской эпохой (Тревер, Луконин 1987: Описание – 107–119, илл. – № 6–35; Demange et al. 2006. Cat.: 55, 68).

Наиболее популярные сюжеты, представленные на сасанидских блюдах, позднее были перенесены на средневековые иранские миниатюры в иллюминированных списках “Шахнаме” Фирдоуси и “Хамсе” Низами XIV и XV вв. из собраний Института восточных рукописей РАН и Государственного Эрмитажа.

Поиски прототипа для головных уборов реальных и мифических властителей древности, изображенных на миниатюрах, заставили обратиться к изучению официальных корон сасанидских царей на монетах государственной чеканки. Наше внимание привлек единственный в своем роде тип короны на монетах, чеканенных от имени Шапура III (383–388), иначе – короны аркадного типа (arcaded crown) в нумизматической классификации. На диадеме, в нижней части короны отчетливо видны три арки с ветвями внутри – символ богини Анахиты (Göbl 1968: Taf. 8, No. 125–127; Gyselen 2004: 117, no. 218, 219, 223; Schindel 2004, III/2: 88–115, Taf. 25–32). Подобные диадемы присутствуют на головах коронованных особ в персидских миниатюрах XIV–XV вв. Диадемы, разделенные на арочные сегменты, венчают головы Дария III, Александра

Македонского, Ардашира I (224–242 гг. н. э.), Вахрама V (420–438), Хосрова I (531–579), Хосрова II (590–628) и т. д. (Адамова, Гюзальян 1985: 120–127, 134–135, 150–151).

Не исключено, что короны аркадного типа встречались и на более ранних миниатюрах, но персидские рукописи старше XIV в. не сохранились.

Ю. М. Кочубей (Київ)
**УКРАЇНСЬКЕ СХОДОЗНАВСТВО
ЗА РУБЕЖАМИ КРАЇНИ**

У своїй по-енциклопедичному короткій, але дуже інформативній статті, що мала назву “Орієнталістика”, в Енциклопедії українознавства, виданій 1969 року за кордоном, Омелян Йосипович Пріцак приділив досить багато місця сходознавчій роботі українських вчених, які з тих чи інших причин опинилися за межами своєї Батьківщини.

Історична доля України склалася так, що практично у всі періоди її історії частина вчених-українців перебувала за кордоном, де поглиблювала свої знання або займалася науковою діяльністю, і все на користь чужих держав, бо власної не мали. Це ж стосується і сходознавців. Життя та діяльність декотрих більшою чи меншою мірою вже вивчені, а решта чекають своїх дослідників.

Відомо, що сходознавство, яке в Україні тільки ставало на ноги завдяки кипучій діяльності насамперед А. Кримського і виявило значний потенціал, було брутально ліквідовано в 30-х рр. XX ст. і позбавило шансів на життя та на майбутнє тих науковців, що досліджували Схід, та привело до величезної втрати кадрів, які розпорошилися по всьому світові. Нерішучі, спорадичні спроби після Другої світової війни відновити в Академії наук УРСР орієнтальні студії закінчувалися, не маючи підтримки влади, невдачею. Влада вважала за непотрібне в провінційній колоніальній Україні мати наукові центри, де б досліджувалися міжнародні проблеми, питання сучасної філософії, новітньої філології, сходознавство і навіть історія Київської Русі.

Багато вчених, у тому числі і сходознавців, емігрували під час Другої світової війни на Захід. Поступово, долаючи великі

труднощі, вони поверталися до наукової праці. Спираючись тільки на матеріальні ресурси небагатої української діаспори, завдяки своєму патріотизму і невтомній праці завоювали авторитет у західному науковому середовищі та створили ряд наукових осередків, де розвивалося вивчення забороненої в УРСР проблематики, чим було забезпечено безперервність вітчизняної традиції науки. Наукові центри було створено у США, Канаді, ФРН, пізніше у Франції. З перших еміграційних років було організовано видавництва, де виходили журнали і газети. Таким чином, еміграція відіграла компенсаторну роль щодо української науки, яка в умовах УРСР не могла розвиватися вільно.

Деякі учні і співробітники А. Кримського мігрували подальше від України, на Кавказ, у Середню Азію, більші чи менші міста Союзу, але їхня діяльність ніяк не стосувалася української науки: все йшло на рахунок метрополії. Західна діаспора мала можливість, працюючи в іноземних наукових установах, не приховувати свого патріотизму, підкреслювала свою національність, мріяла про вільну Україну. Насамперед слід згадати нашого незабутнього Омеляна Йосиповича Прицака. Він став відомим у світі сходознавцем, організатором міжнародної асоціації уральсько-алтайських студій і її президентом, реалізатором відродження сходознавства в Україні. І досі діє створений ним Інститут українських студій при Гарвардському університеті в США, його учні займають і нині помітні місця серед сходознавців США та Канади.

Відомий тюрколог проф. В. Дубровський виступав із серйозними дослідженнями в турецьких виданнях у ФРН і в США, де доклав чимало зусиль до створення наукового часопису “Український історик”. Брав активну участь у публікаціях започаткованого ще в роки Другої світової війни за фіктивною адресою вченими-емігрантами Українського морського інституту, який видавав “Чорноморський збірник”. Цим вчені-патріоти ще раз підкреслювали зв’язок України з Кримом і намагалися розвивати нову науку “понтознавство”.

У Німеччині не припиняли наукової роботи тюрколог М. Ждан, санскритолог В. Шаян, у Франції – археолог Ю. Шу-

мовський, у США – єгиптолог М. Антонович, в Австрії – мистецтвознавець В. Сас-Залозецький. Деякий внесок у науку зробив Є. Завалинський, який закінчив життя в Австралії. Нині в Північній Америці плідно працюють арабіст Я. Стеткевич, тюркологи Л. Гайда та В. Остапчук.

Відомі також вчені-емігранти, пов'язані зі Сходом, вихідці з Криму. Серед них слід назвати кримських татар Дж. Сейдамета і М.-Е. Киримала, караїмів С. М. Шапшала, С. Шишмана, М. С. Сарача.

Українські мігранти В. Діброва та В. Одинець, які опинилися на Далекому Сході, теж зробили свій внесок у сходознавство, видавши в Харбіні “Українсько-ніппонський словник” (за ред. Ясуда Сабуро).

Діяльність сходознавців, вихідців з України, за рубежем нам потрібно вивчати як внесок народу України в розвиток світової науки.

Р. А. Лях (Львів)

**ЗБІРНИК “ДАЛЕКИЙ СХІД” (1936 р.) ЯК ДжЕРЕЛО
ДО ВИВЧЕННЯ ЯПОНСЬКОГО ВЕКТОРА
СХОДОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТОВАРИСТВА
УКРАЇНСЬКИХ ОРІЄНТАЛІСТІВ У ХАРБІНІ**

Метою пропонованої роботи є аналіз наукового збірника під назвою “Далекий Схід”, виданого Товариством українських орієнталістів у Харбіні, основну увагу в якому було зосереджено на японознавчих дослідженнях українських сходознавців. ТУО стало неформальною організацією, що об'єднувала навколо себе українських науковців, які цікавилися історією, філософією, мовою та літературою народів Далекого Сходу. Продуктом їхньої діяльності став зазначений часопис, який на сьогодні є вже бібліографічною рідкістю, адже в 1936 році було видано лише 350 примірників, а зараз на території України є не більше п'яти екземплярів, що є надзвичайно цінним для історії формування української орієнталістики. Після створення буферної держави Маньчжоу-го серед українських представників діаспори в Китаї вельми зросла зацікавленість Японією, тому зміст “Далекого Сходу” мав не

тільки культурно-просвітницьке значення, а й політико-ідеологічне спрямування. Цінними є переклади на українську мову традиційних японських віршів хайку таких відомих поетів, як Кі-но Томонорі, Каваджі Рюко, Йосано Акіко. Особливу увагу було приділено ознайомленню українського читача зі звичаями традиційного японського суспільства, зокрема про це йшлося в статтях: “Нариси з ніппонського побуту”, “З весільних звичаїв”, “Ніппонське помешкання” та “Народна освіта в Японії”. У розділі під назвою “Подорож по шпальтах часописів” було зображено японську візію української історії, яка була надрукована в японській пресі та не відзначалася достовірністю історичних фактів. Цікавим є те, що, на відміну від сходознавства в УРСР, де домінувала соціально-політична й економічна проблематика, українські орієнталісти на території Китаю цікавилися філософськими, релігійнознавчими та культурологічними питаннями.

О. С. Маврина (Київ)

**ТУРКМЕНСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ
НА ТЕРРИТОРИИ ЮГА УКРАИНЫ
В КОНЦЕ XVIII – СЕРЕДИНЕ XIX ВВ.**

Некоторые сведения о туркменском населении на юге Украины содержатся в “Камеральном описании Крыма”. В частности, в 39 разделе содержится ведомость от 10 февраля 1784 года “О киргисцах к крымскому полуострову принадлежащих жительствовавших подвижными аулами в степях за перекопскою линиею”, в которой 4-е жилище носит название **Туркмен** и имеет 1 мечеть, 36 семей – 79 душ мужского пола.

Население, проживающее за перекопской линией, составителями регистра называется татарами, при этом отмечается наличие среди татар родов или поколений, которые они именуют как “киргиские”, и их разновидность “ногайские киргисци”.

Следует отметить, что “киргизами”, или “киргисцами”, в Российской империи в научной, этнографической, статистической литературе в конце XVIII–XIX веках назывались не

собственно киргизы, а казахи, и часто просто выходцы с территорий Центральной Азии.

Редакторы “Памятной книги Таврической губернии” 1867 г. отмечали, что в Днепровском уезде, именно в южной его части, вдоль берега Сиваша, жили не чистые ногайцы, а смесь ногайцев, крымских степных татар и туркмен, давно утративших свои племенные особенности и считавших себя ногайцами.

То, что в “4-м жилище Туркмен” проживало собственно туркменское население, а не так называемые “киргизы”, казахи или ногайцы, подтверждают архивные материалы дела из фонда Таврического Дворянского Депутатского Собрания.

Материалы дела демонстрируют, что служилая знать Крымского ханства была этнически неоднородной; население туркменского происхождения в XVIII в. состояло на службе крымского хана. Когда и при каких обстоятельствах туркменское население появилось на этой территории, на этот вопрос документы не дают ответа. Возможно, туркмены появились в Крымском ханстве в период XVII–XVIII веков, когда они, как и другие тюркские народы Центральной Азии, в результате нападений калмыков и их давления вынуждены были поселиться в Ставропольском крае, а оттуда, очевидно, переместились в Таврические степи.

С конца XVIII века особую известность в Таврической губернии приобретает род Крымтаевых, который имел туркменское происхождение.

А. С. Макаревич (Київ)

ВАКФ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Вакфи Османської імперії є відображенням системи соціального захисту населення, яку впроваджувала держава за рахунок приватних активів. Згідно з ісламським правом особа, у власності якої перебувало майно, що приносило прибуток, за власним бажанням могла передати його у вакф. Доходи з цього майна (часто це були прибуткові об'єкти, як-от магазини, хамами, сільськогосподарські землі, будинки, майстерні

і т. д.) йшли на утримання благодійних закладів. У центрі вакфових комплексів (кюлліє) обов'язково будували мечеть, а навколо неї зводили інші об'єкти. На території великих вакфових комплексів імперії поставали лікарні, хани і кервансараї, кухні для бідних, хамами, фонтани з питною водою тощо. Інколи у великих кюлліє будували лікарню для душевнохворих. Основною метою надання соціальних послуг на території вакфів була допомога бідним і нужденним, захист від життєвих негараздів. Потрібно наголосити, що послугами користувались не лише місцеві жителі, а й мандрівники, купці, дервіші, шлях яких проходив через землі Османської імперії. Релігійні та етнічні ознаки не брались до уваги, що підкреслює толерантне ставлення османців до інших.

Вакфи в Османській імперії були важливим елементом у соціальній політиці та системі соціального забезпечення. У XVI ст., коли Османська імперія активно розширювала свої кордони, завойовувала різні народи, інститут здійснення благодійності для всього населення був особливо актуальний. Оскільки в Корані і Хадисах немає вказівок щодо механізмів урегулювання соціальних суперечностей всередині поліетнічної держави, то вакф став надзвичайно зручним інструментом для залагодження суспільних негараздів. Добове утримання вакфу вимагало великих грошових вкладень, які держава отримувала з альтернативних джерел. Заохочуючи приватну ініціативу заснування вакфів, держава здобувала численні привілеї, основним з яких стало зниження соціальної напруги всередині імперії.

Д. Є. Марков (Київ)

**“ВНУТРІШНЄ” І “ЗОВНІШНЄ” ПАЛОМНИЦТВО
НЕПАЛЬСЬКОГО СВЯЩЕНСТВА
БАДЖРАЧАР'ІВ ТА ШАК'ІВ
І ПРАКТИКИ ЧАКРАСАМВАРА-МАНДАЛИ**

Непал у сакральньо-географічних і релігійних традиціях сприймався як священна мандала. Непал-мандала тим більше стверджувала свою значимість у буддійському світі, адже була створена у прадавні часи бодхісаттвою Манджушрі, як про це

розповідають непальські буддійські тексти та міфи і легенди. Країна Непал як на містичному рівні, так і на “матеріальному” була особливим священним простором для непальців – мандалою, з її сегментами, внутрішніми концентричними колами, центрами – *пітха*, – що накладалися на святі місця. *Чакрасамвара-мандала* з її 24 святими пітхами і 4 храмами Йогинь (Вадрайогіні, Кхадгайогіні, Гухешварі, Акашайогіні) має надзвичайне значення у практиках непальського буддизму.

Так, особливе паломництво до святих місць Чакрасамвара-мандали передбачає не тільки читання священних гімнів і мантр, піст, дотримання моральних обітниць, а й медитацію на мандалу божества і практики візуалізації. Така форма паломництва дістала назву *пітхасева* (*пурвасева*), і її практикують непальські монахи, баджрачар’ї і шак’ї та члени їхніх сімей, але особливо ті буддисти, що здобували спеціальну тантричну ініціацію *дікша*.

Тут проявляється своєрідне “ментальне паломництво” Чакрасамвара-мандали, що його традиційно здійснювали представники буддійських каст баджрачар’їв і шак’їв. Практикуючий має зосередження на мандалі Чакрасамвара і через візуалізацію ототожнює свій внутрішній мікрокосм із макрокосмом мандали; більше того, медитуючий поступово накладає простір реальний, зі святими місцями країни, мандали Чакрасамвара і власний “внутрішній простір”. Через візуалізацію відбувається очищення трьох рівнів (Тіла, Мови і Розуму) й “осягнення” реального простору мандали – через відвідання святих місць. Тіло, Мова і Розум, відповідно, асоціюються із трьома колами Чакрасамвара-мандали з її 24 пітхами, які необхідно відвідати адепту як частини практики: вони із 24 божествами мандали “відповідають” різним частинам тіла практикуючого. Так, наприклад, Будда Амїтабха відповідає місцю між очима людини, а Ваджрасаттва – коліну. Поступове фізичне осягнення території і ментальне осягнення мандали дають адепту можливість “перенести” макрокосм Чакрасамвара-мандали на свій внутрішній простір через візуалізацію. А відбувається це, відповідно, протягом самого паломництва.

Е. Меркульєва (Литва, Вильнюс)

**ПЕРЕВОДНАЯ ТУРЕЦКАЯ ЛИТЕРАТУРА
ЗАПАДНОЙ УКРАИНЫ XVIII в.**

Ян Харовский, именующий себя жителем Бережан и переводчиком гетмана А. М. Сенявского, в 1711 году перевел с польского на турецкий язык несколько книг сакрального и светского характера, в том числе произведение Фомы Кемпийского “О подражании Христу”. Переводы, выполненные, согласно записям, в Любине, Львово, Ярославле Галицком, сохранились до наших дней в рукописной форме.

В. А. Мусячук (Київ)

**НАУКОВО-ОСВІТНІ РЕСУРСИ В'ЄТНАМУ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

Інтелектуальний потенціал проявляється по-різному в різні епохи та в різних країнах. У певні періоди історії для забезпечення інтелектуального потенціалу держави на перше місце виходили то фундаментальна наука, то технічні досягнення, то наявність великих університетів або рівень освіченості всього населення тощо. Серед основних факторів, що забезпечують визначення інтелектуального потенціалу в сучасному світі, на думку багатьох науковців, є стан науки та освіти держави.

Вивчення історії та сучасного стану систем освіти та науки В'єтнаму дозволяє дослідити тенденції розвитку інтелектуального потенціалу цієї країни на макрорівні (інтелектуальний потенціал суспільства, держави). Насиченість науково-педагогічними кадрами, витрати на наукові дослідження, розвиток матеріально-технічної бази науки та освіти дають змогу визначити сучасний стан та вектор майбутнього економічного розвитку суспільства. У цьому дослідженні дана характеристика функціонування сфер освіти і науки, рівня науково-технічного прогресу, а також зроблена спроба з'ясувати, як створення умов для отримання конкурентоспроможної освіти та модернізації культурної політики впливає на розвиток інтелектуального потенціалу.

О. Д. Огнєва (Луцьк)

**АРХИТЕКТУРА ЛХАСИ, І НЕ ТІЛЬКИ,
ЯК СКЛАДОВА ОПОВІДАННЯ
“ВІДПУЩЕНА ВІВЦЯ”**

**СУЧАСНОГО КИТАЄМОВНОГО ТИБЕТСЬКОГО
ПИСЬМЕННИКА НА ІМ'Я НОРБУ ЦЕРІНГ**

Лхаса – столиця Тибету, нині є адміністративним центром теперішнього Тибетського Автономного району (ТАР, КНР). Але Лхаса була, є і буде духовним центром тибетців і тих, хто сповідує буддизм у його тибетській транскрипції. Образ міста так чи інакше присутній у творчості тибетських літераторів так званої Третньої Генерації. Поява їхніх творів припадає на часи після подій Культурної революції, коли у 80-ті рр. ХХ ст. починається відновлення зруйнованого Тибету. Лхаса постає символом славного минулого і водночас зоровою презентацією недавнього страхіття.

Подвійний образ Лхаси представлений на сторінках оповідання “Відпущена вівця” (кит. “Фан шэн ян”, “放生羊”, тиб. цхе тхар). Його автор – Норбу Церінг, тибетський китаємовний письменник (р. н. 1965). Доба відновлення в місті – це відбудова, реставрація, реконструкція святинь Тибету. Серед них – храм Великий Джокханг, що діяв із 639-го по 1966 р. і де розміщувався образ Шак'ямуні, який тибетці вважали його прижиттєвим зображенням; відкритий для відвідування 1979 р. У середині 80-х рр. минулого сторіччя реконструйована вулиця Баркор, відома ще із VII ст. як шлях прочан навколо Великого Джокхангу. З 1983 р. діє Малий Джокханг, або Рамоче, побудований у ті ж часи, що й Великий Джокханг, із реставрованою скульптурою Мікьодордже, ще однієї святині тибетців, розірваною на дві частини, одна з яких опинилася в Китаї разом з іншими сакральними речами, вивезеними з Тибету. Палац Потала, закритий у 1959 р., відкривається для відвідувачів після 1980 р. і перетворюється на музей. Зруйнований західний храм Родини Трьох Владик відкривається 1989 року. Введення до сюжету чайної під назвою “Скринька з променем світла”, де відбувається ритуал “звільнення життя”, або цхе тхар, обумовлено тим, що саме чайні, власні

домівки стали тими місцями, де вирувало літературне та мистецьке життя в оновленій Лхасі.

Лхаські святині і новобудови, наведені в оповіданні, постають опорними пунктами, на які нанизуються всі чотири кори (паломницькі маршрути за ходом сонця навколо сакральних місць), що пов'язані з містом. Проходження корама із вшануванням визначених святинь та здійснення ритуалу цхе тхар мали на меті виконання головним героєм оповідання даної дружині обіцянки поліпшити її майбутню долю.

І. В. Отрощенко (Київ)

У ПОШУКАХ ВІДПОВІДЕЙ: ВХОДЖЕННЯ ТУВИ ДО СКЛАДУ СРСР

Включення Туви до складу СРСР (1944 р.) стало останнім великим територіальним надбанням Радянського Союзу, непересічною подією, деталі якої до цих пір залишаються маловідомими. Резонансна подія, що відбулася більше 70 років тому, залишається предметом рефлексії та аргументом у полеміці і сьогодні. У дослідників накопичилось багато питань і припущень щодо причин, ініціаторів та обставин перетворення Тувинської Народної Республіки на Тувинську автономну область РРФСР. Чому Радянський Союз наважився на таке приєднання? Адже, крім Туви, були й інші претенденти на об'єднання з Москвою, але вони не отримали позитивної відповіді. Як і в Туві, така ініціатива виходила від правлячих еліт або окремих їхніх представників. На думку автора, входження Туви до складу СРСР не було детерміноване. Радянська політика стосовно колишнього російського протекторату пройшла певну еволюцію. Почнемо з того, що Урянхай не був приєднаний до Радянської Росії (СРСР), наприклад, у першій половині 1920-х рр., як інші протекторати Російської імперії – Хівинське ханство та Бухарський емірат. Та й саме створення Народної Республіки Танну-Туви в 1921 р. не було від початку реалізацією політичної лінії Москви або сибірських більшовиків. Протягом низки років розглядалися різні варіанти розвитку подій, особливо добре це ілюструють окремі документи, де радянські дипломати викладають своє бачення тувинського

питання. На рішення все ж таки включити Туву до складу СРСР вплинули, як здається, той факт, що її, по суті, інкорпорувала у свій склад Російська імперія, а сталінська політика до середини ХХ ст. все більше поверталася до імперських зовнішньополітичних пріоритетів, окрім того, цьому сприяли відсутність у Туви статусу буфера в умовах, коли Тува розташовувалася між Радянським Союзом і дружньою йому Монгольською Народною Республікою, та наявність у Туві великих родовищ корисних копалин, зокрема вугілля, міді, кобальту, ртуті, свинцю, цинку, золота, платини та азбесту, і головне – урану.

Я. В. Пилипчук (Київ)

ГРУЗИНСКАЯ РЕКОНКИСТА СЕРЕДИНЫ XVIII в. И ТЮРКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Одним из интереснейших аспектов истории Кавказа является эпоха середины XVIII в. Освещение этого времени в источниках уступает предыдущим эпохам, поскольку источниковый базис этого вопроса не такой широкий. В центре данного исследования будут события 1749–1753 гг.

После убийства Надир-шаха его эмирами государство Афшаров утратило свою власть над Картли и Кахетией. Грузины в 1748 г. еще платили дань сыну Надира Адиль-шаху. Выход из-под власти Афшаров ряда территорий минимизировал возможность Афшаров вмешиваться в дела Грузии. Князя Баратишвили в Сомхити просили помощи Афшаров против царевича Эрекле, но не получили ее. В 1749 г. царь Теймураз поднял на восстание население Кахетии и Картли. Ситуация способствовала этому, поскольку Адиль-шах был убит в этом году. Образовался целый конгломерат тюркских азербайджанских ханств, которые воевали между собой. Воспользовавшись этим, в 1749 г. афшарский гарнизон Тбилиси перебили и древняя столица вернулась под контроль грузин. Это вынудило карабахского, гянджинского, шекинского, кабалинского, хаузинского, шемахского (ширванского) ханов образовать антигрузинскую коалицию, которая вскоре распалась вследствие взаимных раздоров. Ереванское ханство попросило помощи у

грузин против карабахского хана Панаха, и грузины разбили карабахцев. В 1750 г. правители Еревана и Гянджи обратились за помощью к грузинам против своих соседей, и гянджинский хан Шахверди эту помощь со стороны грузин получил. В 1751 г. преемник Адиля шах Шахрух Афшар требовал дани с Картли и Кахетии, но Багратионы ответили отказом. Более того, грузины пришли в Ереванское ханство и оставили там свои гарнизоны. Был разбит и афганец Азад, правивший в Тебризе. Грузины были разбиты Хаджи-Челеби Шекинским у Кызыл-Кая. Сын Хаджи-Челеби Ага-Киши взял под контроль местности Сашамшадило, Казахи, Шамхор. Это потребовало от Эрекле напряжения сил, и грузинский царевич призвал на помощь имеретинцев и кавказских горцев. Завоевания Ага-Киши были недолговременными, и Хаджи-Челеби пришлось ограничиться Шеки.

Таким образом, мы пришли к следующим выводам. Успехам грузин способствовал хаос, воцарившийся в Иране после смерти Надир-шаха. Азербайджанские тюркские ханы вели между собой междоусобные войны и активно привлекали грузин к участию в них. Только шекинский хан смог достойно противостоять грузинам, но его успехи были кратковременны.

Д. А. Радівілов (Київ)

ВІДРОДЖЕННЯ ВАКФУ В РОСІЇ: СТАН ДИСКУСІЇ ТА АРГУМЕНТИ СТОРІН

З-поміж суб'єктів РФ із переважною або значною часткою мусульманського населення власні закони “Про свободу совісті і про релігійні об'єднання” ухвалено в Татарстані, Башкортостані, Дагестані й Адигеї. Республіканські нормативно-правові акти здебільшого дублюють положення відповідного федерального закону, щоправда на цьому тлі вирізняється закон Республіки Татарстан, який встановлює право релігійних (мусульманських) організацій на *вакуфне* майно (п. 3 ст. 18 Закону РТ “Про свободу совісті і про релігійні об'єднання”).

Спроби татарстанських законодавців запровадити або відродити інститут *вакфу* і закріпити його законодавчо викликали в РФ жваву дискусію не тільки правового, а й політичного

характеру. Попри заклики з боку центральної влади привести республіканський нормативно-правовий акт у відповідність до федерального законодавства, згодка про *вакф* таки залишилася в тексті закону РТ. Компроміс між Москвою і Казанню було знайдено у вигляді поправки про те, що правове положення *вакфу* в Республіці Татарстан “регулюється федеральним законодавством”.

Наголошуючи на необхідності запровадження інституту *вакфу* в сучасному російському законодавстві, деякі мусульманські діячі трактують його як “аналог православного монастиря”. *Вакф* розглядається як невід’ємна частина мусульманської релігійно-правової традиції, як щось “природне”, універсальне і незалежне від географії ісламу чи його етнічної специфіки. На цій підставі аргумент використовується теза про те, що “різних підходів до Ісламу в різних країнах бути не може”. Прихильники реінституціалізації *вакфу* в Росії керуються, зокрема, такими міркуваннями: запровадження *вакфу* зрівняє в правах мусульманські і православні об’єднання (мається на увазі закріплений законодавчо особливий статус монастирського майна РПЦ); свідчитиме про виконання зобов’язань держави перед російськими мусульманами в плані відновлення матеріальних прав віруючих, знехтуваних за часів СРСР; *вакуфне* майно закладе основу матеріальної незалежності російських мусульманських організацій від зарубіжних донорів; *вакуфні* кошти, серед іншого, можна витрачати на сприяння державі у справі адаптації мусульман-мігрантів.

Аргументи тих, хто налаштований до ідеї відродження *вакфу* скептично або ж негативно, зводяться, зокрема, до такого: інститут *вакфу* практично неможливо інтегрувати до системи федерального законодавства, його запровадження може розбалансувати законодавство РФ, потребуватиме ревізії цілих його галузей; уведення до федерального законодавства особливого інституту права, що має конфесійне походження, суперечить конституційному принципу світськості держави і не виправдано розширює права однієї конфесії за рахунок інших; суспільно важливі функції *вакфу* здебільшого можуть бути реалізовані

завдяки чинним інструментам, зокрема за допомогою благодійних інституцій; *вакфу* майно може стати джерелом зловживань для керівництва мусульманських організацій РФ через властиву їм непрозорість і непублічність у вирішенні майнових та фінансових питань.

Попри те що ідея відновлення *вакфу* в Росії набула широкого розголосу серед мусульманської громадськості, спричинила дискусії в експертних колах Росії, обговорювалась на рівні органів влади окремих суб'єктів федерації, питання доцільності або можливості запровадження *вакфу* на рівні федерального законодавства досі не ставало предметом публічних оцінок найвищого політичного керівництва РФ.

С. Б. Рибалко (Харків)

НОГАКУ В СЮЖЕТНО-ТЕМАТИЧНОМУ РЕПЕРТУАРІ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

На відміну від театру Кабукі, що від часів доби Едо привертав увагу митців і навіть утворив окремий жанр японської гравюри, Ногаку значно пізніше знайшов відбиття в образотворчому мистецтві. Таке становище пояснюється недоступністю Но для широких мас і, звісно, для міських художників. До того ж тодішніх міщан більше цікавив “плинний світ” – актори Кабукі, славнозвісні таю, сумоїсти, модні романи тощо.

Мистецтво Но з його дзенською естетикою було привілеєм аристократів і потребувало певної підготовки для його сприйняття. Тому тривалий час про один з найдавніших театрів Японії нагадували лише нецке у вигляді театральних масок. Часто їх і виготовляли ті самі різьбярі, котрі вирізували маски для вистав. Перші зображення акторів або сцен із п'єс Но в матеріалах образотворчого мистецтва спостерігаються лише наприкінці XIX – на початку XX ст. У живописних сувоях та гравюрі дістає розвиток нова гілка сюжетів: виконавці головних ролей у пишних шатах; натюрморти з масками, віялом, основні форми (ката), панянки в танці Но тощо. Розробка цієї групи сюжетів збігається з процесами модернізації Японії. У політиці уряду Мейджі театр Но розглядався як гідний репрезентант японської культури. Подальші процеси демократизації

Мейджі-Тайшю сприяли залученню широких верств населення до різноманітних мистецьких практик, що культивувалися в самурайському середовищі. Поряд із чайною церемонією дістало поширення й мистецтво Но. Наприкінці XIX – на початку XX ст. у країні вже діяли численні аматорські трупи, з лав яких згодом не лише вийшли освічені глядачі театральних вистав, а й сформувалося ціле покоління художників різного фаху – ткачі, різьбярі, лялькарі, живописці та графіки, які, здобувши власний практичний досвід у Ногаку, присвятили йому свою творчість. Розквіт сюжетно-тематичної групи Но припадає на другу половину XX ст., що пов'язано, з одного боку, з вихованням нового покоління митців – аматорів Ногаку, з другого – з державною програмою підтримки Но після Другої світової війни.

В. М. Ряполов, В. О. Хесін (Харків)

МАВРИТАНСЬКІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ АКАДЕМІКА АРХІТЕКТУРИ О. М. БЕКЕТОВА

Видатний харківський зодчий О. М. Бекетов (1862–1941) був справжнім віртуозом історизму й еkleктизму. Він створив чимало чудових будівель із застосуванням неостилів, у тому числі дві архітектурні перлини в східній манері.

У 1890 р. О. М. Бекетов одружився з художницею Г. О. Алчевською. Для своєї родини в 1895 р. архітектор спроектував у неомавританському стилі дачу в Алушті, яка повинна була органічно вписатися в кримськотатарську забудову регіону. Її успішно звели в 1895–1896 рр. у районі, що дістав назву Професорський Куточок.

Ймовірно, дача справила враження на рідного брата Г. О. Алчевської Дмитра, що й зумовило екзотичну для вулиць Харкова неомавританську стилістику особняка Д. О. Алчевського на Садово-Куликовській вул., проект якого він у 1896 р. замовив близькому родичу.

Обидва будинки побудовані з використанням прийомів і форм мавританської архітектури VIII–XIII ст. Композиційно вони становлять значний інтерес, оскільки в кращих традиціях мориску О. М. Бекетов зумів створити витончені, чарівні,

майже казкові архітектурні образи. Автор творчо використав архітектурні елементи палацу Альгамбри в іспанській Гранаді, мінарету Гіральда в Севільї та Паласіо-ді-Пена в португальській Сінтрі, які вигадливо та органічно переплітаються із суто європейськими архітектурними формами. Властивий для мавританської архітектури еkleктизм О. М. Бекетов у своїх творіннях істотно посилив елементами модерну, що дало архітектурному вигляду будівель надзвичайну виразність та сучасність.

Проектування та будівництво цих будинків здійснено на найвищому рівні, що дозволяє включати їх у число найкращих старовинних особняків Алушти та Харкова. Крім того, дача Бекетових є архітектурною домінантою Професорського Куточка, а особняк Д. О. Алчевського завершує перспективу Куликовського узвозу.

Обидві будівлі – пам'ятки архітектури, виконують важливі містобудівні функції і потребують охорони та періодичної реставрації.

Т. Р. Сеітяг'яєва (Київ)

ПРО КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

У зібранні творів Івана Франка є стаття про поетичну творчість Гази Гірея і переклад його п'яти віршів на українську мову. Вони датовані 1916 роком, їх можна вважати (наскільки нам відомо) першим перекладом українською мовою кримськотатарської літератури, правда, не з мови оригіналу, а з видання Йозефа фон Хаммера-Пургшталя, австрійського перекладача і літературознавця, що опублікував у 1856 р. у Відні цінну роботу “Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft” (“Історія Кримського ханства під владою Османської імперії”).

Агатангел Кримський у своєму підручнику “Література кримських татар” дав першим характеристику кримськотатарської літератури, починаючи з XII ст. до 20-х рр. XX ст. Також близько семи-восьми кримськотатарських авторів працювали

над окремими періодами в історії літератури, але узагальнив усю працю А. Кримський. Ця робота уперше була опублікована в журналі “Східний світ”. Там є окремі глави з літератури Золотої Орди і Кримського ханства. Він згадав 13 авторів. Сьогодні відомі сто п’ятдесят авторів. Агатангел Кримський вважав себе українцем, але ніколи не забував про батьківщину своїх предків – Крим. Учений перебував у постійному контакті з такими відомими діячами кримськотатарської культури, як І. Гаспринський, Б. Чобан-заде, О. Акчокракли, А. Лятіф-заде. А. Кримський був ініціатором створення “Короткої антології кримськотатарської поезії”, видання якої стало явищем в історії кримськотатарської та української культур. Антологія була включена у фундаментальну працю А. Кримського “Студії з Криму” (1930).

На пленумі Спілки письменників СРСР у Москві в 1939 році Павло Тичина прочитав на кримськотатарською мовою переклад вірша “Заповіт” Тараса Шевченка, за який Шаміль Алядін був нагороджений Пам’ятною медаллю. А в 1940 році світ побачили “Вибрані вірші” Т. Шевченка кримськотатарською мовою. Переклали їх кримськотатарські перекладачі А. Алім, Ш. Алядін, Е. Шем’ї-заде, М. Сулейман та ін.

У бібліотеці Київського державного музею-квартири П. Тичини зберігаються близько двадцяти збірок творів репресованих і знищених діячів кримськотатарської культури і літератури, зокрема А. Герайбая, Б. Чобан-заде, А. Лятіф-заде, У. Іпчи, О. Акчокракли, З. Джавтобелі та ін., що проливають світло на історію кримськотатарської літератури.

Завдяки таланту українського поета-модерніста, перекладача з тюркських мов М. Мірошніченка вийшли твори багатьох кримськотатарських авторів у перекладах українською мовою, у 1997 р. в Києві була видана двомовна книга Ю. Кандима “Сары ань” – “Жовта мить”, у 2001 р. – книга Ю. Темір-кая “Ёл узериндеки ярыкъ” – “Світло над дорогою”.

Групою кримськотатарських письменників Ш. Селімом, Ю. Кандимом, А. Велієвим, І. Абдураманом були перекладені і видані українською і кримськотатарською мовами знакові

твори Т. Шевченка в книзі “Далекий і близький Шевченко” (“Узакъ ве якъын Шевченко”).

Поема “Кавказ” також видана кримськотатарською мовою. У 2001 р. вийшли вибрані твори Лесі Українки у двох книгах – “Квітка на долоні вічності” – “Бакыйлик авучындаки чечек” і “Лісова пісня” – “Орман тюркюси”.

У 2003 р. М. Мірошниченко і кримськотатарський поет Ю. Кандим уклали і видали кримськотатарською та українською мовами антологію поезії кримських татар XIII–XX ст. “Кунештен бир парча” – “Окрушина сонця”.

Я. О. Спічек (Київ)

КИТАЙСЬКИЙ МІФ

ПРО ВІЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ ДИНАСТІЇ

При розгляді програмної праці Мірча Еліаде з дослідження міфічного часу помічаєш, що автор наводить неймовірну кількість прикладів зі світової міфології, але лише один раз згадує китайський міф та ритуал (у вигляді цитування Марселя Гране). По суті, ця згадка епізодична і майже не стосується головної теми твору, тобто не показує читачеві, як у китайському міфі знаходить свого втілення ідея про вічне повернення.

У своїй роботі Еліаде згадує про роль іудео-християнської традиції у виведенні людини на лінійну канву історії з її есхатологічним кінцем. Щось подібне робить і конфуціанство, бо вже тут китайська культура замість міфу зустрічається з історією. Конфуціанці історизують всіх міфологічних персонажів давнини, виводячи їхнє існування з вічності міфу у хронологію історії. Однак і в цьому ключі автор пропускає досвід Китаю. Тож яка доля спіткала міф про вічне повернення в китайській культурі?

Придивившись до конфуціанської історіософії, я помітив, що, не зважаючи на “роботу” Конфуція з історією, ця традиція зберігає в собі дуже потужний відбиток тієї архаїчної ідеї циклічної історії – вічного повернення до міфу через ритуал.

Експліцитно ми можемо це побачити в одній з найважливіших категорій конфуціанства – лі, ритуалі. Адже саме через виконання ритуалу імператори давнього Китаю здійснюють

ту ж таки функцію, яку описує Еліаде у своїй роботі “Міф про вічне повернення”, тобто у своїй особі актуалізують легендарних правителів давнини: Яо, Шуня, Юя та ін.

З імпліцитною присутністю вічного повернення вже дещо складніше, адже воно лежить за межею безпосередньої китайської культури, у царині метафізики, у самій династійній історії, яка не є історією. Адже кожна нова династія є лише актуалізацією в ритуалі, який проводить космічна людина (як член Великої Тріади), що актуалізує певний міфічний зразок. Так, встановлення кожної нової династії і є тим ритуалом, що вічно повертає нас до міфу.

М. О. Тарасенко (Київ)

**ФРАГМЕНТИ ЄГИПЕТСЬКОЇ КНИГИ МЕРТВИХ
У ЗІБРАННІ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ:
ПОПЕРЕДНІЙ ОГЛЯД**

У фондах ІР НБУВ є невелика колекція східних рукописів доволі різного мовного, хронологічного і територіального складу (від Близького до Далекого Сходу). Формально вони належать до Фонду “Університету Св. Володимира” (Ф. VIII), але насправді зібрані в цьому фонді документи мають дуже гетерогенне походження. На жаль, жодних ясних даних про місце, звідки походять східні документи, або про їхнього попереднього власника немає. Серед їхнього числа є фрагменти сувою давньоєгипетської Книги мертвих (Ф. VIII, № 565/15), які досі не вивчалися і не публікувалися (єдиним місцем в Україні, де зберігаються фрагменти Книги мертвих, вважався Одеський археологічний музей). Роботу над київськими фрагментами Книги мертвих автор веде з 2015 р., і наразі цей документ готується до публікації.

Зазначені папірусні фрагменти є вкрай зруйнованою частиною сувою Книги мертвих, які задля збереженості розміщені під склом. Вони містять уривки тексту, що виписаний ієратичним письмом, і дрібні фрагменти монохромних малюнків-віньєток. За характером оформлення папірус надійно датується Птоломейвським періодом, а місцем його виробництва, найімовірніше, були Фіви (на користь цього вказує те, що віньєтки

згруповані в колонки й не мають розмежувальних ліній). Усього нараховується 36 фрагментів, найбільший з яких має розмір 5,1×3,5 см, а найменший – 0,7×0,6 см. Оскільки фрагменти здебільшого є дуже дрібними, встановити, які саме глави на них містяться, не завжди можливо. На цей час вдалося ідентифікувати уривки таких глав: 87, 89, 93, 99 і 113. Ім'я власника сувою або його титули не збереглися. Із числа вцілілих частин малюнків ідентифікується лише віньєтка глави 87 (зображення змія Са-та).

За інвентарним описом досліджувані фрагменти позначені як “Єгипетські ієрогліфи на папірусі”. На конверті, в якому вони зберігаються, їх супроводжує опис, що містить важливі дані: “Дрібні уривки, витягнуті з єгипетських мумій у 1825 р. Феліксом Рюнне”. Окрім скла з папірусом, конверт містить фрагмент мумійного бинта розміром 8,5×20 см, який, вочевидь, походить від тієї мумії, на якій було знайдено цей папірус. Залишається загадкою, чи ця мумія була розгорнута в Європі, чи безпосередньо в Єгипті (за 4 роки до експедиції Ж.-Ф. Шампольйона!). Також невідомо, кому саме з киян (?) і коли зазначений “Фелікс Рюнне” подарував ці артефакти. Натомість можна спробувати ідентифікувати особу самого “Фелікса Рюнне”. Найімовірніше, це один із двох представників аристократичного роду *von Rönne*, які жили в XIX–XX ст. у Литві та мали ім'я Фелікс. Це польсько-литовські барони Фелікс Рюнне (*Felix I. Baron von Rönne*, 1750 р. н.) та його другий син Фелікс Рюнне II (*Felix II. Baron von Rönne*, 1797 р. н.), які відомі як освічені люди та філантропи. Втім, хто з них мав стосунок до єгипетських старожитностей, ще має бути з'ясовано.

А. В. Тимофеснко (Харків)

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ЯПОНІЇ В РАДЯНСЬКОМУ КІНЕМАТОГРАФІ 1945–1991 рр.

У добу глобалізації важливого значення набуває питання гармонійного співіснування різних культур. У зв'язку з цим поширилась така дисципліна, як імагологія, що досліджує образ одного народу у свідомості іншого. Серед імагологів

(Х. Дизерінк, Дж. Лірсен) поширена думка, що образи найкраще формуються в художніх текстах, зокрема в такому популярному явищі – як кінематограф.

Значна частина радянських фільмів, де тією чи іншою мірою представлені японці, присвячена воєнній тематиці. З огляду на досвід воєнних конфліктів зі східним сусідом та розгортання “холодної війни” цілком природно, що в тих кінострічках подається образ Японії як ворога. Зазвичай зображення героїв гротескні: гіперболізовані звичаї, смішна лексика та міміка, колективізм («Крейсер “Варяг”» (1946), “Падіння Берліна” (1949), “Сергій Лазо” (1967)).

Атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі американськими бомбардувальниками посідало особливе місце в радянській ідеології. Знайшла ця тема відбиття й у кіно, де Японія трактується як жертва, що викликало співчуття до японців і, відповідно, засудження американців. Щоправда, тогочасна кінопродукція за цією тематикою відзначалася певною плакатністю (“Здрастуйте, діти!” (1962) та “І все ж таки я вірю” (1974)).

Протягом 1970-х рр. складається мирний образ Японії, в якому поєднуються концепції жертви та екзотичної країни. Останнє реалізується в сюжетах про давні культурні та мистецькі традиції, що зберігаються в сучасній, технологічно розвиненій цивілізації. Японія постає перед радянським глядачем в образах тендітних японок або витонченої мініатюри – однаково загадкових та беззахисних (“Москва, любов моя” (1974), “Мелодії білої ночі” (1976)). Прикметно, що японці-чоловіки у згаданих фільмах присутні вкрай невиразно, а “сильні почуття” японської жінки віддаються радянському чоловікові, з’єднати з яким життя заважають кордони, доля, хвороба тощо.

Якщо останні згадані стрічки можна розглядати як відродження колоніального дискурсу, хоч і в більш художньо та психологічно розроблений спосіб, то серіал “Канікули Кроша” (1979) вплинув на формування мистецького іміджу Японії та розвиток різьблення і колекціонування нецке на території колишнього СРСР.

М. В. Тортіка (Харків)
**ІДЕОЛОГІЯ “ТЮРКЧЮЛЮК”
ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ В БОЛГАРСЬКОМУ
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
(1908–1914):
СПЕЦИФІКА МІКРОРЕГІОНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ**

Сучасна історична наука, балансуючи на перетині історії, культурології і політології, все частіше почала звертатися до принципів регіонального аналізу – або так званої концепції “культурно-історичного розвитку регіонів” (див., наприклад, праці П. А. Сорокіна). У зв’язку з цим експерти роблять акцент на бажанні багатьох істориків підкреслювати регіональну локалізацію історичного процесу, що доволі часто дозволяє реконструювати специфіку конкретних геополітичних процесів. Однією з таких проблем стало питання про умови виникнення і подальший розвиток молодотурецької ідеології, як у цілому, так і в сприйнятті конкретних етнокультурних чи соціально-політичних громад. У цьому випадку, на макрорівні, слід говорити про особливості ідейно-політичної платформи молодотурецького керівництва Османської імперії. У той же час, на мікрорівні, цю проблему було відображено у програмі зовнішньої політики багатовекторних течій болгарської соціал-демократії в цілому. Слід зазначити, що в другій половині ХХ століття радянська дослідниця Е. Ю. Гасанова вже починала послідовно говорити про можливість об’єднання переконань “тюркчюлюк” у єдину ідеологічну систему: синтез принципів тюркізму та пантюркізму (пантуранізму). При цьому вона досить свідомо відокремлювала цю ідеологію від більш локальної і завершеної концепції османізму. В основу такого підходу був покладений аналіз ідей турецького соціолога і філософа Зія Гьокалпа, який писав про особливості пізньодержавного світогляду молодотурків. Внаслідок цього він, з одного боку, визначав процес формування “романтичного” фундаменту молодотурецької ідеології – туранізм, а з другого – специфіку його ідейно-політичної проекції – тюркізм.

У болгарському соціал-демократичному середовищі ідеологія тюркізму викликала одностайно негативну реакцію. Але

на рівні конкретних геополітичних програм представники болгарського соціалістичного центризму (на відміну від “класичної” соціал-інтернаціональної позиції партій Другого Інтернаціоналу) були готові прийняти існування елементів подібної державної ідеології. Складається враження, що ця точка зору більшості ідеологів болгарського лівого центризму могла стати платою за визнання молодотурками принципового для них проекту Східної (Балканської) конфедерації.

Ф. І. Туранли (Київ)

**ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ:
ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВЕКТОР
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ**

У процесі вивчення пам’яток османсько-турецької писемності другої половини XVII ст. ми приділили особливу увагу рукописній праці відомого українського історика Миколи Петровського, що має назву “З матеріалів до історії українсько-турецьких взаємин у другій половині XVII століття” і датована 2 грудня 1931 р. Це дослідження було здійснене на основі османсько-турецьких писемних документів, що стосуються дипломатичної діяльності українських гетьманів, у тому числі й Івана Виговського (роки правління: 1657–1659), який в умовах загрози нападу з боку Московії 6 вересня 1658 року уклав з Річчю Посполитою “Гадяцьку угоду Війська Запорозького з послами Речі Посполитої”, котра суттєво обмежила суверенітет Української козацької держави. Зокрема, у статті 16 договору було зазначено: “Гетману [Іванові Виговському] не искать другихъ иностранныхъ протекцій: только одному королю польському быть ему вѣрнымъ; дружбу и пріязнь съ ханомъ крымскимъ [Мехмедом Гіраєм IV] прійняты он может; но величества государя російского [Олексія Михайловича] не долженъ признавать, и козаки всѣ должны въ свои жилища возвратиться”. З цього приводу слід зазначити, що у квітні 1658 року до Кримського ханства прибуло козацьке посольство у складі трьох осіб. До цього посольства приєдналися ще три особи з татар, і всі разом вирушили до Стамбула для переговорів, у результаті яких було відправлено турецьке

посольство до українського гетьмана Івана Виговського. Ці факти підтверджують існування військово-політичних відносин між гетьманським і ханським урядами під час правління І. Виговського, внаслідок чого в травні – липні 1658 року були розпочаті спільні воєнні дії проти Московського царства, які закінчилися перемогою козацько-татарської армії. 29 червня 1659 року Московія розпочала свої воєнні дії проти України. Тому гетьман Іван Виговський, згідно з відповідною домовленістю про військово-політичну коаліцію, вирішив звернутися за допомогою до турецького султана Мехмеда IV. Унаслідок цього спільними зусиллями поблизу міста Конотопа було вщент розбито армію противника.

И. В. Туров (Київ)

КОНЦЕПЦИЯ ВЛАСТИ ЦАДИКОВ В УЧЕНИИ О БОГОУГОДНОМ ВЕСЕЛЬЕ

Хасидизм отличает от прочих течений иудаизма практика преумножения веселья как в индивидуальной, так и в общественной жизни верующих. Особую роль оно играет во время собраний, происходящих в присутствии цадика. Одним из обязательных этапов встречи хасидов со своим главным духовным наставником является буйный загул, сопровождающийся песнями, танцами и взрывами позитивных эмоций. При этом внешняя раскованность и хаос служат делу поддержания священного порядка и утверждению существующей в обществе системы власти.

Проведенное автором доклада исследование доказывает, что как в мистической, так и в традиционной версии учения основоположников хасидизма не существует однозначного определения места веселья в иерархии проявлений богоугодной человеческой активности. В обоих случаях ему отводится и второстепенная, вспомогательная роль, актуальная лишь на ранних этапах святого служения, и, напротив, решающая, незаменимая в деле непосредственного общения с божеством. Данная концептуальная неопределенность представляется удивительной в свете того, что веселье в присутствии цадика провозглашается одной из важнейших форм коллективной

активности хасидської общини. Шкороє ми тут имеем дело с характерним примером осмысления действительности творцами нового учения. Согласно их воззрениям, человек вследствие изменения состояний своего сознания постоянно переносится из одной реальности в другую. В каждой из этих реальностей, описанных сакральными текстами, он, в силу непостоянства своего настроения, каждый раз по-иному оценивает и задействует на практике наличный инструментарий средств богослужения. Мудрые наставники признают такое положение вещей естественным для человеческой природы и потому стремятся не разрушить его, а лишь наиболее полно использовать для достижения богоугодных целей.

Ю. С. Філь (Київ)

**КАСТОВЕ ПИТАННЯ В ПОГЛЯДАХ
ІНДУСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ
ПІВНІЧНОЇ ІНДІЇ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.**

Ставлення індійських політичних діячів колоніальної Індії до кастової системи – одне з ключових питань для дослідження індійської модерності, адже воно якнайкраще демонструє складний і суперечливий процес входження Індії в сучасний світ. Кастова система є “ядром традиції” та тим елементом індійської культури, який найбільше вирізняє її з-поміж інших, а тому дає можливість якнайкраще зрозуміти, як індійська культура адаптувалася до сучасного світу. Крім того, система *джати* найбільше входила в суперечність із принесеними Заходом ліберальними цінностями, ідеями рівності та громадянського суспільства.

Аналіз ставлення до кастової системи провідних політичних діячів Північної Індії дає можливість скласти картину того, як відбувалося переосмислення власної традиції під впливом західних викликів в арійському регіоні країни. Найвпливовішими політиками провінції Пенджаб та Північно-Західних провінцій були Лала Ладжпат Рай, Мотілал Неру, Бішан Нараян Дар, Тедж Багадур Сапру та Мадан Моган Малавія. Питання кастовості було основним у їхніх дебатах, але,

що парадоксально, найбільш невирішеним. На відміну від європейських країн, соціальне реформаторство в Індії не означало реорганізацію структури суспільства загалом для більш вигідного становища непривілейованих соціальних чи економічних класів. Навпаки, це означало вплив нового стилю життя та думки на соціальну структуру: суспільство мало бути збережене, тимчасом як його члени повинні змінитися. Жоден реформатор не пропонував практичного шляху ліквідації кастової системи як такої, хоча багато хто з них вважав її основною соціальною хворобою Індії. Найпоширенішою виявилася критично-модерністська позиція, за якої кастова система потребувала реформування, але не повної нівеляції. Обговорення кастового питання в зазначений період не мало політичних імплікацій і залишилося лише у критичних есеях та на трибунах, з яких політичні діячі виголошували свої промови.

О. О. Хамрай (Київ)

БІБЛІЙНІ ТЕКСТИ У ЗБРАННЯХ ВІДДІЛУ ФОНДУ ЮДАЇКИ НБУВ

У фонді 321 Відділу фонду юдаїки налічується 32 одиниці зберігання, що містять оригінальний біблійний текст гебрійською мовою. Названі рукописи можна розділити на дві категорії: фрагменти сувоїв Тори й біблійні рукописи, виконані згідно з масоретською традицією. Серед останніх є декілька повних текстів (як П'ятикнижжя в цілому, так і окремих біблійних книг та їхніх фрагментів, не усі з яких входять до П'ятикнижжя. Це, зокрема, два сувої Книги Естер, Книга Ісуса Навина, частини Книг Ісаї та Самуїла тощо). Більшість цих документів, як і сувоїв Тори, являють собою фрагменти обсягом один або два аркуші. Наявні також дві мезузи, що містять, згідно з юдейською традицією, дві частини молитви Шма.

Фрагменти сувоїв та мезузи написані, за визначенням, на пергамені, як і більшість масоретських рукописів.

Окрім цього, у фонді наявні 30 одиниць зберігання, що містять коментарі й переклади біблійних текстів арамейською, арабською та європейськими мовами, а також авторські тексти на біблійну тематику.

Датування наявних рукописів, особливо фрагментарних, пов'язане з певними труднощами, утім, імовірніше за все, найдавніші документи можна датувати XIV ст., а найновіші – можливо, початком XX ст. Попри невеликий обсяг і відносно невеликий вік найдавніших документів цієї частини колекції, вищезгадані рукописи становлять, беззаперечно, неабияку історичну та культурну цінність.

В. Г. Циватый (Київ)

**ТУРЕЦКАЯ РЕСПУБЛИКА:
НОВЫЙ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ ДИЗАЙН
ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ
И МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ
ПЕРВЫХ ДЕСЯТИЛЕТИЙ XXI ВЕКА
(взгляд из Украины)**

Внешнеполитический курс и дипломатическая деятельность официальной Анкары в первые десятилетия XXI века определяются задачами внутривосточной повестки дня и решением вопросов экономического развития страны.

Дилеммы внешней политики Турецкой Республики, соответственно, вызывают и разную реакцию у ее геополитических соседей, т. е. происходит реакция на эту политику внешних факторов, в т. ч. и украинского.

Чтобы оставаться успешным региональным лидером, Турецкая Республика должна исповедовать демократические ценности и инсталлировать современное институциональное виденье в новую модель турецкой дипломатии, а также улучшать имидж страны на международной арене, над чем сейчас и работает современная дипломатическая служба Турецкой Республики.

Перспективным направлением решения многочисленных противоречий и парадоксов может быть применение теории институционализма, которая акцентирует внимание на временной последовательности трансформаций, регионально-институциональных последствиях и корреляциях соответствующего расхождения социально-политических траекторий развития международно-политических регионов.

Вместе с тем целый ряд обстоятельств, касающихся характера, масштабов, долгосрочности текущего внешнеполитического тренда Турция – Украина, а также масштабов его поддержки в обществе, остаются неопределенными. Но при этом следует подчеркнуть, что текущая политическая ситуация в Украине, оказывающая прямое воздействие на выработку внешнеполитического курса, определяется целым рядом проблемных факторов.

Новая модель внешнеполитического курса Турецкой Республики опирается преимущественно на дипломатические методы и инструментарий, а также отдает приоритет в своей внешней политике “мягкой силе” в прямом смысле этого слова: финансовая поддержка, культурные проекты, образовательные проекты, научные проекты, научно-исследовательские программы, помощь бизнесу и т. д.

В. Г. Ченцова (Великобритания, Оксфорд)

К ИСТОРИИ ПРАВОСЛАВНОЙ МИТРОПОЛИИ НА ТЕРРИТОРИИ КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКОГО ЭЯЛЕТА

В ходе войны с Османской империей власти Речи Посполитой препятствовали поставлению православных митрополитов Киевской митрополии в Константинополе, чтобы помешать влиянию на паству патриархов, связанных с султанским двором. Вдовство киевской кафедры и переход ее местоблюстителя, львовского епископа Иосифа Шумлянського, в унию привели к тому, что в Константинополе начались энергичные поиски путей осуществления духовного контроля над Киевской епархией. Одним из них стало разделение митрополии: в 1681 г. была основана митрополичья кафедра Каменца-Подольского, завоеванного в 1672 г. султанскими войсками и ставшего центром османского эялета.

Сохранившаяся ставленная грамота Константинопольского патриарха Иакова (НБУ им. В. И. Вернадского) указывает имя первого митрополита, которым стал епископ Лидорикийский Панкратий. Сведения о ранее занимаемой им кафедре позволили выявить документы о Панкратии в РГАДА: в январе

1670 г. лидорикийский владыка приезжал в Москву. В Посольском приказе были переведены удостоверяющие епископский сан Панкратия документы, среди которых – ставленая грамота и окружное письмо для сбора милостыни, подписанные митрополитом Ларисы Дионисием Муселимом, будущим Вселенским патриархом, которому было суждено передать право благословения киевских митрополитов московским патриархам.

В библиотеке Бейнеке Йельского университета сохранились документы, относящиеся к займу, который Панкратий сделал после избрания на каменецкую кафедру. Сложное финансовое положение не помешало ему изготовить великолепную печать с коронованным львом (гербом Руского воеводства) и круговой легендой: † ПАНКРАХИА М(и)Л(ос)ТЮ Б(о)ЖЮ ПР(а)В(о)СЛ(ав)НІ М(и)Т(ро)П(олит) Г(а)Л(и) Ц(кий?) ИП(ерти)М П(атриар)Ш В М(алой) Р(оссии?) ЄΞ(а) РХА. Таким образом, в то время, когда гетман И. Самойлович и духовенство Киевской митрополии в переговорах с московскими властями пытались отстаивать право киевских владык именоваться экзархами константинопольских патриархов, этот титул был предоставлен предстоятелю находившейся в османском зялете кафедры, считавшейся восстановленной галицкой.

Документы из разных собраний, относящиеся к деятельности первого каменецкого митрополита, важны для исследования просопографии православного клира и процессов, происходивших в Восточной церкви в 70–80-е гг. XVII в.

О. В. Школьна (Київ)

СХІДНІ МОТИВИ В КИЛИМАРСТВІ ПОЛТАВЩИНИ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТЬ

Незважаючи на те що кераміка і текстиль кожного народу є найціннішим джерелом його самоідентифікації, оскільки в них віддзеркалюються світоглядні уявлення людей про себе, навколишній світ, Всесвіт тощо, у вітчизняній науці мистецтво килимарства окремих регіонів досі залишається мало-дослідженим і повною мірою не поцінованим.

Зокрема, це стосується Полтавщини, орнаментика окремих різновидів текстилю якої з огляду на барокову спадщину звичайного гетьманського краю вирізняється своєю регіональною специфікою та має своє виразне обличчя.

Однак останнім часом через брак фахівців з орієнталістики в зазначеній царині посилюється тенденція до голослівних припущень щодо походження окремих творів східної стилістики. Таким чином, до праць поважних вчених потрапляють неперевірені дані щодо низки килимів з Полтавщини, виконаних у межах кінця XVIII – початку XIX століття.

Зазначена група творів (до 10 одиниць килимів із квітковою орнаментикою у фігурному картуші), що зберігається в колекціях Полтавського краєзнавчого музею (інв. № ТК-3162, ТК-3354, ТК-6172), Полтавського художнього музею (ТК-141, ТК-185, ТК-198), Національного музею українського народного декоративного мистецтва (КТ-77), Національного музею історії України (Т-6207), має ознаки творів східної генези.

За припущенням львівської дослідниці панських килимів Г. Когут, згадані артефакти мають стосунок до ушацьких килимів Туреччини та мотивів “гераті” з ромбоїдальною фігурою. Ці ж міркування дослідниці, поки що нічим не підкріплені, були тиражовані у 2-му томі “Історії декоративного мистецтва України” у 5-ти томах, виданої Інститутом мистецтвознавства. Фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України у 2000-х – на початку 2010-х рр.

Проте при ретельному погляді на музейні предмети зазначені артефакти мають риси впливу орнаментики килимів Чубі Зіглер та особливо Біджар афгансько-пакистанського типу. Зв’язок відчутний як у композиції, колористичному вирішенні, так і в рисунку мотивів круглястих квітів із загостреними кінчиками з двох боків (на кшталт похідних із золотного оксамиту, парчі й об’ярі Туреччини, Персії та Італії доби бароко), зірчастих мотивів квітів облямівки виробів, що чергуються в ритмі кайми картуша з бігунцем. Форма картуша також має спорідненість із медальйонами візерунків французьких килимів фірми Обюссон, проте 6 основних квітів

довкола центральної, головної квітки композиційно тяжіють до своїх орієнтальних прообразів.

З часом полтавські майстри дещо переосмислили східні першовзори гранатів та півоній і намагалися вводити в зазначений тип килима більше місцевих, автентичних рис і мотивів на кшталт троянди й ружі, хоча спорідненість із оригіналами була відчутною ще довгий час. Вочевидь, замилювання чужоземними зразками варто пов'язувати з пануванням так званого сарматського міфу, сарматської ідеї, відповідно до якої звичайність польсько-української аристократії та козацької старшини можна було підтвердити східним родоводом, насамперед скіфо-перським, та артефактами переможених турків, чим і пояснюється звернення до подібної стилістики на вітчизняному мистецькому просторі зазначеної доби.

Б. П. Яценко (Київ)

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИКЛИК АЗІЇ

Глобальна закономірність розвитку світової економіки початку ХХІ століття – зрушення від домінування країн Заходу до зростання ролі країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону. При цьому в господарстві країн Азії поруч із багатими аграрними та природно-мінеральними ресурсами (і те, й інше – половина їхнього світового потенціалу) широко використовується інтелектуальний потенціал колосальних контингентів трудових ресурсів у поєднанні з активним залученням високіх технологій та досягнень світової наукової думки. Динамічне зростання економіки провідних країн регіону створює нові геополітичні можливості їхнього позиціонування в зовнішньоекономічних і зовнішньополітичних процесах сучасного світу.

Посилення у світосистемі ролі Японії та Китаю, а відтак і Індії та країн нової індустріалізації на сході та заході континенту можна інтерпретувати як геополітичний виклик Азії. Ми маємо бути свідомими того, що рушійні сили цього виклику потрібно шукати не в рамках парадигми зіткнення цивілізацій, а в логіці і динаміці глобалізаційних процесів на

зламі ХХ–ХХІ століть. Станом на 2015 р. у країнах Азії зосереджено $\frac{2}{3}$ економічно активного населення світу (здебільшого це освічена кваліфікована робоча сила), вони продукують $\frac{2}{5}$ світового ВВП і дають майже $\frac{2}{5}$ світового експорту. В експорті поруч зі стратегічно важливими енергоресурсами та продукцією гірничо-промислових підприємств все більший відсоток становлять високотехнологічна промислова продукція (побутова електроніка й електроустаткування, автомобілі, морські судна тощо) і товари легкої промисловості (одяг, взуття та ін.), що продукуються в країнах Азії за схемами аутсорсингу. Японія, Республіка Корея, Китай, Індія, Сінгапур, Тайвань уже мають розвинені системи НДКР та ВНЗ. Не за горами час, коли наука займе достойне місце і в інших країнах континенту. Динаміка змін у глобалізаційних процесах дозволяє передбачити, що в найближчі десятиліття зрушення “економічної сили” (вживаємо термін геополітики) із країн Заходу в країни Сходу буде продовжуватись і ці зміни будуть все більше впливати на трансформації у співвідношеннях політичних сил на користь Азіатського регіону.

Історичне значення періоду, в якому живуть нині народи найбільшого на планеті континенту, в тому, що “піднесення” Азії корегує дисбаланс політичних сил і впливів у цьому геопросторі, що виник у часи імперіалізму.

Китайці люблять нагадувати, що їхня Піднебесна є давньою цивілізацією, яка існує п’ять тисячоліть. Японська цивілізація існує понад два тисячоліття. Ті ж цифри давності назвуть і на Середньому Сході. Давні культури існували на Індокитайському півострові. Степовими та гірськими дорогами Центральної Азії тисячоліттями проходили комунікації Шовкового шляху, що з’єднували Схід і Захід континенту. Підраховано, що в ХVІ столітті економічний потенціал Китаю, Індії і країн мусульманського світу був сумірний з масштабами господарства Європи. Після цього географічні відкриття європейців дозволили зламати баланс сил між країнами Європи і просторами навколишнього світу. Європейці, використовуючи свої переваги у військовій техніці, мореплаванні та

індустріальних технологіях, створили великі колоніальні імперії. Піонерами були Іспанія і Португалія, далі – Голландія, Велика Британія, Франція. Росія рухалася Азією на схід до Тихого океану, колонізуючи Центральну Азію і Сибір. Дві світові війни і хвилі деколонізації в другій половині ХХ століття зламали систему імперіалістичного панування в Азії. Але якийсь час країни континенту, за винятком Японії, ще мали економіки країн “третього світу”. Момент істини настав на зламі ХХ–ХХІ століть.

Сходження на вершини світового прогресу було послідовним, уже зайняло півстоліття і продовжується далі. Економічна трансформація Азії стала очевидною в 1960-ті роки, коли Японія, скориставшись сприятливим поєднанням чинників економічного зростання (“економічне диво Японії” достатньо досліджене науковцями), реалізувала план подвоєння національного доходу та за 10 років подвоїла ВВП держави і заклала основи високотехнологічних виробництв. У 1970-ті роки Південна Корея, Тайвань, а пізніше – більшість країн Південно-Східної Азії, надто Сінгапур, Малайзія та Індонезія (т. зв. країни “другої хвилі індустріалізації”), здійснили такі ж економічні прориви, скориставшись промисловими технологіями Заходу і Японії. По суті, все відбувалося згідно з теорією (концепцією) “журавлиного клину” (трансформаційного розвитку К. Акамацу). Нагадаємо: суть вищезазначеної концепції в тому, що країна – економічний і технологічний лідер, повністю використавши можливості технологій попередніх поколінь, передає відповідні виробничі потужності сусідам, аби вивільнити капітал і ресурси для нового технологічного прориву.

На початку 1980-х, після невдалих експериментів з побудовою соціалізму (“великий стрибок”, “культурна революція” тощо), розпочався реальний розвиток економіки Китаю. За більш ніж три десятиліття китайських реформ відбулися радикальні перетворення в аграрній сфері, створені умови розвитку приватного сектору в промисловості та сфері обслуговування, в зовнішньоекономічній діяльності впроваджено принципи відкритої економіки (“гейге”), розвитку вільних

економічних зон (“кайфаку”), відбуваються реформи фінансово-банківської сфери, житлово-комунального господарства, освіти та науки.

Протягом цих же десятиліть здійснювались і важливі трансформаційні перетворення в країнах Південно-Західної та Південної Азії. Після світової енергетичної кризи 1973 р. усталились оптимальні ціни на енергоносії, і це відкрило дорогу до економічного прориву Перської затоки. Аграрно-сировинна економіка Індії стає на шлях високотехнологічного розвитку, що розкриває для неї нові можливості використання високого інтелектуального потенціалу другого (а в перспективі – першого) у світі за численністю контингенту трудових ресурсів.

O. Romanova (Kyiv)

**UKRAINIAN EGYPTOLOGY, A SPECIAL PATH?
A CASE STUDY OF THE PROBLEMS
OF EGYPTOLOGY IN UKRAINE**

1. During 20s of XX century Bolsheviks destroyed the education system and academic research system of Russian Empire, and created the own education system. It was based on the Institutes of people's education, instead the former Universities which were centers of both academic researches and higher education. Humanities were compelled to develop under ideological pressure of Marxism-Leninism and historical materialism. Development of five formations' theory (slave-owning system, feudalism, capitalism, socialism and communism) shaped greatly development of Egyptology in Soviet Union. In accordance with this theory Ancient Egypt might be considered as slave-owning system society, where the slaves were engaged in the permanent class struggle against the class of slave-owners. Egyptology as academic discipline existed in Moscow and Leningrad, and the Marxism-Leninism methodology was the only possible approach for any research in this branch. Any attempt to start Egyptological studies in provincial centers (in particularly, in Ukraine) was annihilated. This action in sum give the pity situation, actually Egyptology

was absent at the territory of Ukrainian Soviet Socialist Republic as academic discipline until the collapse of Soviet Union and foundation of independent state Ukraine, despite some persons existed, who tried to study Egyptology, Egyptian art, and Egyptian objects in Ukrainian museums.

2. In the independent Ukraine the situation changed into unexpected way. Properly speaking, the period of independence did not bring foundation of any Egyptological center in Ukraine, and now we can speak about some persons, who try to study Egyptology, not about a center, Egyptological community or network of such communities. In contrary, the absence of Ukrainian Egyptological centers, and community became sustenance for extension of pseudo-science, or imitation of competence in Egyptology.

3. One of the backgrounds for the situation is the fact the Soviet-style management in the branch of higher education and academic research hasn't been overcome yet. So the heritage of Soviet approach to the universities and academia as agents of re-translation of the government policy, dictates that the experts academic board for defense of a doctoral thesis may accept any thesis with category "07.00.02 – The World History". In practice it means the academic board may make judgment in respect of the dissertation on Egyptology even this board hasn't any expert on Egyptology. As a result of such approach, a number of imitations, compilations of the achievements of other researchers, and often compilations with plagiarism were accepted.

4. Progress of information and communications technologies made a plenty of information and academic works on Egyptology accessible on-line for millions of Internet users. It made possible the usage of Internet resources for some persons, who are not adheres of academic integrity as well. Now such persons can compile their 'investigations' from academic works (and their parts) of another researchers throughout the world, just having made translation (from English mostly) and re-writing of original papers. So some idea or collage of a few ideas from a number of foreign Egyptologists can be published as own academic results. In the same way translations of some texts from the Egyptian language

into English (or other European language) made by European Egyptologists can be published as 'own translation' into Russian or Ukrainian made by some Ukrainian 'scholars'.

5. Another circumstance facilitating advance of the imitator's career, which even allows archiving the international level of his / her 'researches', is the fact that the world Egyptology doesn't read in the Russian or Ukrainian. So, there is a grand resource for some persons to present himself / herself as a pioneer in local Egyptian objects' studies and the history of their collections study, with presenting achievements of other Russian or Ukrainian researchers (written in Russian or in Ukrainian) as results of own investigation.

6. The general ignorance of the English language (and other prominent languages of academic researches) among the Ukrainian academicians, especially in the humanitarian disciplines, and as a result lack of integration of Ukrainian science into the world science and low awareness with the resent problems and achievements of the world academia and world humanities, facilitates greatly the life and the academic career for different persons imitating their professional competence in Egyptology as well as in others humanitarians.

7. Another facilitating factor is the common indifference of the academic society of Ukraine toward such kind of 'academic works' and their 'authors' and absence of motivations for adhere to academic integrity. It is caused by the historical background, the Marxism-Leninism obtained dominant status as methodological approach for scholarly researches not due the gain of this ideology in the academic discussion, but as a result of the fact that the academicians who confined another point of view were repressed. As a result the scholarly communities of post-soviet states have the similar problem with fear of adhering of academic integrity and advocacy of own opinion.

8. Nepotism and corruption of the administrative structures in higher education and in sciences gives opportunity for obtaining academic degree in any discipline provided the authors of the dissertation have financial possibilities and social connections for lobbying of his / her thesis defense.

A number of such kind 'Egyptologists' is small now; but it trends to increase. Lacking the true Egyptological community that can be counter-force for imitation, this trend is dangerous for further development of Egyptology in Ukraine. Hence critical amount of the imitators on the prominent academic positions causes the process of displacement of proper Egyptologists from the academia with replacements with imitators.

С. В. Вівчар (Львів)
**ГАЗИ П ГЕРАЙ (ГАЗАЙІ)
В ДОСЛІДЖЕННЯХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО
ТА ІВАНА ФРАНКА**

Незвична постать кримського хана-поета Гази Герая привернула увагу двох видатних українських дослідників – Івана Франка й Агатангела Кримського. У 1915 р. І. Франко написав розвідку “Кримський хан Газі Гірей (1588–1607) і дещо з його віршів”. У цей час він багато перекладав, зокрема й поетичні твори Гази Герая.

І. Франко подав цікаві біографічні дані про Гази Герая, ілюструючи розповідь перекладами його поезій.

Молодший товариш Івана Франка всесвітньо відомий сходознавець і засновник української орієнталістики Агатангел Кримський у своїх працях, присвячених літературі кримських татар, також досліджував Гази Герая. Зокрема, у статті “Література кримських татар” (1930) він подає біографічні факти про Гази Герая коротеньку антологію кримськотатарських поетів, серед яких і Газайі.

Обидві статті побудовані на однаковому матеріалі, однак акценти в них різні – І. Франко написав історичний нарис про Гази Герая, проілюструвавши його вибраними поезіями, а в основі підходу А. Кримського – філософська лірика і військові мотиви, біографія Газайі у А. Кримського більш детальна, він використовує багато джерел, його стаття є частиною більшого нариса про літературу кримських татар. І. Франко зробив поетичний переспів віршів Газайі, а А. Кримський і його друзі – дослівний переклад з мови оригіналу. І. Франко охудожнив образ Гази Герая, натомість А. Кримський зробив літературознавче та історіографічне дослідження.

Але в їхніх статтях також є багато спільного – написані вони в часи великих потрясінь і життєвих криз обох геніїв. І. Франко писав про Гази Герая у страшні дні I світової війни, в час окупації Львова російською армією. А. Кримський працював над дослідженням у часи сталінського терору та особистих трагедій. Досліджуючи постать Газайї, українські просвітителі, можливо, шукали особистої розради в поетичному доробку хороброго військового лідера і водночас ніжного поета, яким був Гази Герай II Вихор.

Л. Л. Корнєєва (Ніжин)

ЛЮБОВ І САМОГУБСТВО В ЯПОНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРІ

Мотивоване коханням самогубство є проблемою як європейської, так і японської культури, що знайшла свій відгук у багатьох літературних творах. На межі XVII–XVIII ст. у Японії здобули популярність п'єси драматургів Іхари Сайкаку та Тікамацу Мондзаємона, у яких часто йшлося про подвійне самогубство закоханих. Саме завдяки цим надпопулярним п'єсам до сіндзю (п'ятиступеневих “доказів кохання”) було додано подвійне самогубство. Сам же термін “сіндзю” з тих пір зближується з поняттям “дзьосі” – смерть в ім'я кохання. Зображення самогубства на сцені та на сторінках поетичних творів викликало хвилю реальних самогубств, подібних за своїм наслідувальним характером до “ефекту Вертера” у Європі. Втім, є доволі суттєва різниця в мотивації та трактуванні самогубства закоханих у європейській та японській традиціях. У європейській культурі пов'язане з коханням самогубство найчастіше є результатом емоційно-психологічного виснаження героїв та / або виявом протесту. У японській же культурі самогубство закоханих обумовлене скоріше раціонально, ніж емоційно і є доволі компліментарним до японського соціуму та його традицій.

Подібно до ефекту Вертера в європейській культурі, феномен сіндзю продовжує залишатись актуальною проблемою і для сучасної Японії. Враховуючи відмінності між характерними для європейської та японської культур обумовленостями

суїциду закоханих, мають різнитися й методи профілактики цього явища. Якщо в європейських країнах пов'язаний з коханням суїцид традиційно вважається проблемою психологічною й навіть психіатричною, то в Японії це проблема насамперед культурологічна та соціологічна. Втім, в обох випадках є потреба прагматичного аналізу культурних текстів, насамперед літературних, з тим щоб їхня інтерпретація не зупинялась на фазі “розуміння” героїв та методологічно позитивного пояснення причин їхнього вчинку, а могла в будь-якому разі обґрунтувати помилковість обумовлення суїцидальної поведінки коханням.

Ю. І. Петрова (Київ)

ГРАФІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ І ФОРМАЛЬНА АДАПТАЦІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В РУКОПИСІ “ПОДОРОЖ ПАТРІАРХА МАКАРІЯ”

Знане арабомовне історичне джерело XVII ст. – щоденник подорожніх нотаток архідиякона Павла Алеппського “Подорож патріарха Макарія Антіохійського” – містить велику кількість іншомовної лексики. Автор провів на території “землі козаків” і Московії загалом два роки і два місяці (з 10.06.1654 по 15.08.1656) і, за його власним свідченням, навчився непогано читати церковнослов'янською мовою та очевидно, трохи розмовляти російською. Його щирий інтерес до мовних реалій слов'янського світу зумовив появу в щоденнику значної кількості відповідних слів і виразів.

Засобом графічного відтворення слов'янської лексики в рукописі, як правило, виступає практична транскрипція – з огляду на переважно усний характер запозичення. Цим пояснюються численні помилки, пов'язані з відсутністю опори на графічну форму слова: *بو غوصلافي* “благослови”, *صطونيكی* “стольники”. Іншою причиною появи викривлених графічних варіантів є помилки переписувачів: *رئسامفسي* у паризькому списку vs *رئسامفسي* “Рцем вси” в петербурзькому.

Передача в рукописі іншомовних фонем [п], [ч] варіюється: через османський / перський варіант або арабізовану форму *چولوفیطة / چولوفیطة* “чолобитна”).

Слов'янські лексеми в рукописі Павла Алеппського не мають деривативної активності (виняток – утворення кількох форм відносних прикметників від іменної основи: القازانيه “Казанська”). Декілька лексем систематично зазнають граматичної адаптації, приймаючи арабські формотворчі морфеми (закінчення двоїни та множини): صرفين “два сорока” (соболів), شايقات “чайки” (човни). До морфологічно неадаптованої лексики в рукописі належать патроніми, відносні прикметники із суфіксом *-ськ-*, запозичена форма множини. Адаптація низки слов'янізмів відбувається через посередництво грецьких службових морфем (صوتنيكس “сотник”, دير سباو “Спаський монастир”).

Графічні особливості відтворення слов'янізмів у списках рукопису Павла Алеппського свідчать про те, що лексика слов'янських мов на той час була доволі екзотичною для близькосхідного ареалу. Пізніші переписувачі (зокрема, київського списку XVIII ст.) були схильні опускати незрозумілі слова. Із вжитих Павлом Алеппським слов'янізмів лише кілька лексем закріпилися в арабській мові як регулярні безеквівалентні екзотизми.

Г. В. Рог (Київ)

ТРАЕКТОРІЇ ЕКСПЕРИМЕНТАТОРСТВА: ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ ТУРЕЦЬКОЇ НОВЕЛИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Жанр новели в турецькій літературі виявився надзвичайно продуктивним, хоча сформувався та виділився в окремий напрямок досить пізно, лише в середині ХХ століття. В історії розвитку турецької новели літературознавці, зокрема Н. Азейштайн, Н. Четін, виділяють декілька етапів. Початковий етап, що тривав аж до подій, пов'язаних із Молодотурецькою революцією 1908 р., характеризується активним наслідуванням новел Гі де Мопассана, А. Доде та ін. французьких письменників. Цей період доцільно вважати часом становлення жанру турецької новели, з вивченням та активним застосуванням різноманітних художніх технік. Надалі турецькі

письменники, долучаючись до західного досвіду, йшли шляхом експериментаторства, розробляючи нові теми і мотиви та зосереджуючи увагу переважно на особистих, а не громадських колізіях. Проза З. Ушаклигіля, приміром, відзначалася глибоким змістом та довершеною художньою формою.

Рубіж століть та наступні десятиріччя виявились для Туреччини добою справжніх потрясінь: національно-визвольна війна, зміна державного устрою. Відповідно, історичні події зайняли важливе тематичне місце у творчості письменників. Оповідання О. Сейфеддіна, Р. Г. Карая, С. Дервіша, А. Гюндюза – це насамперед емоційно наповнене, високохудожнє свідчення про історичну добу та її сучасників.

Республіканський період турецької літератури характеризується письменницьким багатоголоссям та мозаїчністю експериментаторських пошуків. Новели письменників нового покоління – Х. Е. Адивар, Я. Караосманоглу, Р. Н. Гюнтекіна, С. Ертема, С. Алі, Р. Еніса, М. Ш. Есендала, Х. Танера – різноманітні за тематикою та стилем.

У літературі 40-х років ХХ століття з'явилася ціла плеяда талановитих письменників, у творчості яких новела займає наріжне місце. С. Ф. Абасияник, безумовно, знакова постать у турецькому літературному процесі ХХ століття, його новелам притаманний лаконізм оповіді, концентрація образів, знаковість деталей. У своїй прозі С. Фаїк звертався насамперед до теми “маленької” людини, самотності людини у світі, великому місті.

Аналізуючи розвиток жанру малої прози на турецькому літературному ґрунті, підходимо до висновку, що новелістика впродовж свого стрімкого розвитку здійснила досить складний шлях від наслідування західних зразків, зокрема досягнень французької літератури, до формування самобутнього стилю та оригінальної жанрової специфіки. Відмітними рисами турецьких письменників-новелістів є простота стилю, стрімка динаміка розвитку сюжетної лінії, яскрава та жива мова оповіді.

Н. С. Сейтяг'яєв (Київ)

МОВИ ТВОРУ ХУРРЕМІ ЧЕЛЕБІ

Історія кримськотатарського автора середини XVIII століття Хурремі Челебі Акая цікава не лише як пам'ятник кримської історіографії та літератури, а і як твір, що відображає основні особливості й тенденції розвитку мови літератури свого часу. З цієї точки зору перш за все викликають інтерес думки і відомості про мову, висловлені у творі. Наприклад, автор говорить про те, що йому було доручено написати заново твір Мухаммеда Різи “Сім планет”, оскільки він був написаний у стилі інша й у зв'язку з цим виникали складності в його розумінні та прослуховуванні. Це свідчить про зміни в стилістичних уподобаннях в літературі зазначеного періоду. Хурремі підкреслює, що він свідомо обрав “середній стиль”, щоб уникнути двох крайнощів – строкатого стилю Мухаммеда Різи і народної мови, яка вважалася грубою. Мову своєї праці він визначив спочатку як “тюркі”, тобто турецька, а потім як “татар” – татарська. При цьому вона помітно не змінилася. Це свідчить про те, що в зазначений період освічені верстви кримських татар вважали середній стиль османсько-турецької мови своєю літературою рідним.

Поряд з османсько-турецькою мовою, якою написаний основний текст твору, у ньому присутній також ряд інших мов, що дозволяє говорити про мови “Історії Челебі Акая”. Це, по-перше, арабська та перська мови цитат. Арабською мовою звучать цитати з Корану, хадисів, зразків класичної арабської поезії, арабських прислів'їв і приказок, а також стійких висловів, які увійшли в кримськотатарську мову з арабської. Перською мовою наведені цитати з класичної перської поезії. Крім цього, у творі присутні окремі зразки діалектів кримськотатарської мови. Поряд із прикладами, близькими до сучасного степового діалекту, є також окремі приклади, близькі до середнього діалекту сучасної кримськотатарської мови. Нарешті, у творі зустрічаються також зразки мови ногайців, які жили за межами Кримського півострова (слова Кантеміра перед стратою). За своїми фонетичними і морфологічними

особливостями вони схожі на приклади, близькі до степового діалекту сучасної кримськотатарської мови.

Зазначені особливості твору Хурремі Челебі характеризують мовну ситуацію в Кримському ханстві і відкривають нові перспективи для досліджень історії кримськотатарської мови.

І. П. Юзвяк (Львів)

**ТЕРМІНИ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ
В УРУМСЬКІЙ РЕЛІГІЙНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ
(на матеріалі фрагментів Євангелія 1743 року,
знайденого в с. Каракуба, Крим)**

Релігійні терміни грецького походження займають значну частину в системі релігійної термінології урумської мови. Проте в цій розвідці ми розглянемо, наскільки кількісно представлені грецькі релігійні терміни у фрагментах Євангелія 1743 року, яке було знайдене в с. Каракуба, Крим. Аналіз фрагментів Євангелія показав, що найбільш широко представлені релігійні терміни арабського походження і в малій кількості – грецькі. Хоча в пізніших текстах грецькі релігійні терміни мають тенденцію до збільшення. Отож у фрагментах Євангелія натрапляємо на такі релігійні лексеми:

Апостолос – апостол, учень. «Ол заманда он бир *апостолослар* вардылар Галилайайа ве ол дэнилен дага Христос эфенди сымарлады бунлара ки: “Бени онда кӱресиниз керек”» / *Одинадцять же учнів пішли в Галілею на гору, куди звелів їм Христос. “Дана мені влада на небі”*.

Археорос – первосвященик. “*Архереослар* ве дӱвлетлилер ону ӱлӱме мӱстаах кӱрӱп ве ставрос эттилер, ве биз ӱмӱт этэриз ки, Исраилин минлетини хуртаражах будур” / *Як первосвященики й наша старшина Його віддали на суд смертний, і Його розп’яли.*

Ваптис эйле – хрестити. «Ве Христос эфенди дэди бунлара: “Варасыңыз жӱмле миллетлере ве жӱмле дӱнйа йӱзӱндэ ве азиз инжилинин жевапларын бейан этип бильдиресиниз, ве эр ким инанып ихтийат этэрсэ, ону *ваптис этэсиниз*, ве ким ки инанмаса, жеэннемли олсун”» / *І сказав він до них: “Ідіть по*

цілому світові та всьому створінню Євангеліє проповідуйте!
Хто увірує та охреститься, буде спасений”.

Дидискал – учитель, Учитель. «Ве Христос ефенди дэ дэди: “Мариа”. Ве ол да дөнўп дэди она: “Буйур, **дидаскале**”. Ве истэди Христос ефендинин этэгини тутмайа» / *Исус мовить до неї: “Маріє”. А вона обернулася та сказала Йому: “Прошу, Учителю”. Хотіла доторкнутися до одягу Исуса.*

Ставрос олуан – розп’ятий. «Ол да дэди бунлара: “Та-жибе этмейеси этмейесиңиз, ве Исус Христос ефенди ара-сыңыз ве ол Назаретли **ставрос олуананы**, ве ол тирильди, шинди бунда йохтур, ве не арарсыңыз?”» / *А він промовляє до них: “Не лякайтесь! Ви шукаєте Розп’ятого, Исуса Назаряни-на, Він воскрес, нема Його тут, що ви шукаєте?”*

K. Gümüş (Turkey, Aksaray)

IDIOMS OF FİLİBELİ VECDİ DIWAN’S

In the formation of the languages the most important role play groups of words, stereotyped phrases, and idioms. By means of their specific characteristics narrated story gets more expression and powerfulness. Idioms, being as the stable phrase on one side, reflect social life, customs and even a general expression of the cultural wealth on the other, has been evaluated as an important element which emerges and expresses the feelings and thoughts of the human being.

The basis of this study is to evaluate most interesting expressions and statements of the Filibeli Vecdi Divan poetry which is determined to be from the last period texts of Old Anatolian Turkic literature. Most of his life he spent in the Balkans. In the study, the expressions used in the related couplets and dentures will be determined by using the scanning model. These expressions will be listed in alphabetical order with their meanings in the relevant sections of the work, and the phrases in this branch which are related to the last language characteristics of Old Anatolian Turkic language. It is important to introduce the idioms, which are an important element of language of the Filibeli Vecdi Diwan’s.

I. Yudkin-Ripun (Kyiv)

ABSTRACT NOUNS IN JAPANESE WITHIN THE SUBJECTIVE PERSPECTIVE

The striking absence of abstract **taigen** (to take aside the verbal derivations) in the native **wago** (with such rare exceptions as **yoshi** ‘cause’ or **makoto** ‘truth’) makes up a convenient case for tracing the differences of abstraction of substantives from that of predicates. In opposite to homogeneous abstract attribute heterogeneity becomes the definitive feature of substantivation clearly demonstrated with the **kango** loan words: **zenaku** ‘quality, lit. goodness & evil’ can be the evident combination of alternatives. Abstract nouns behave as the compounds in opposite to predicates as the designations of irreducible traits. They arise as the result of pairing borrowed designations of classified nouns as in **takken** ‘shrewdness, lit. table & sight’. The borrowing associated with the semantic shift promotes the development of abstraction: such is the case in **fusoku** ‘deficiency, lit. lack and leg, without leg’. The incoherence of different levels of abstractions is a serious obstacle for semantic thesauruses from the occidental viewpoint where the hyponymy takes the primordial place. Such subordination are to be replaced with the relations of partiality and the paronymy, i.e. supplementing designations as in **sewa** ‘aid, lit. life & conversation’ where the communion is presupposed to be the part of vitality. The newest syntactic concept of subjective perspective can give explanatory model for the development of abstract substantives as the carriers of implicit contradictions (alternatives) where the relative autonomy of the components is retained (to compare **ko:ka** / **kekka** ‘result, lit. limit & fruit’ / ‘consequence, lit. knot & fruit’). The concepts of disjunctive series (J. Erbran) and incompleteness (K. Goedel) contribute to understand the ‘*pars pro parte*’ semantic transitions in the development of substantivated abstractions attested in Japanese loan words.

ЗМІСТ

I. Історія та культура народів Сходу

- Бауліна К. Ю.* (Київ)
Відображення сакральності
палацового церемоніалу проскінези
в придворному етикеті Ахеменідів 3
- Бубенок О. Б.* (Київ)
Поселення асів на півночі Криму:
час і обставини виникнення 4
- Р. М. Валеев, Р. З. Валеева, Д. Р. Хайрутдинов*
(Россия, Республика Татарстан, Казань)
Эпистолярное наследие А. Е. Крымского:
Письма В. Р. Розену в фондах Санкт-Петербургского
филиала Архива РАН 5
- Васильюк О. Д.* (Київ)
Листування Івана Франка та Агатангела Кримського
стосовно перекладів перської поезії 7
- Вертієнко Г. В.* (Київ)
Візуалізація образу воїнського божества
в іранському світі 8
- Гобова Є. В.* (Київ)
Двосторонні стосунки ЄС – КНР:
проблеми сприйняття 9
- Гуменний В. Л.* (Львів)
“Зайняв Фраат престол Кіра”: образ Парфії
і пам’ять про Ахеменідів у римській
літературній традиції доби Августа 10
- Данилов Д. А.* (Київ)
Когнітивний характер дг’яни в “Мокшадгармі” 11

<i>Дзевановский В. М.</i> (Россия, Санкт-Петербург) Несколько слов об истоках академической иранистики в России	12
<i>Димидюк Д. А.</i> (Львів) Організація військового походу і тактика бою армії Багратидської Вірменії наприкінці IX – в першій половині XI ст.	14
<i>Завгородній Ю. Ю.</i> (Київ) Йога у Бгагавата-пурані. Книга перша	15
<i>Зелінський А. Л.</i> (Київ) II Сирійська війна у світлі папірусів з Архіву Зенона	16
<i>Зуб (Руденко) Н. М.</i> (Київ) Східні купці у Києві в XIX ст.	17
<i>Калинина Т. М.</i> (Россия, Москва) Куйаба (Куманы?) на прямокутній анонимній карті XI в.	18
<i>Капранов С. В.</i> (Київ) Філософська школа Кіото та розвиток інтелектуального потенціалу Японії у XX ст.	19
<i>Кіктенко В. О.</i> (Київ) “Синологізм” Гу Міндуна: критика виробництва знань про Китай	20
<i>Козловський С. О.</i> (м. Львів) Сохеї та монастирські війни в ранньосередньовічній історії Японії періоду Гемпей (1180–1185 рр.)	22
<i>Колесников А. И.</i> (Россия, Санкт-Петербург) Сасанидские заимствования в персидских миниатюрах XIV–XV вв.	23
<i>Кочубей Ю. М.</i> (Київ) Українське сходознавство за рубежами країни	24
<i>Лах Р. А.</i> (Львів) Збірник “Далекий Схід” (1936 р.) як джерело до вивчення японського вектора сходознавчих досліджень Товариства українських орієнталістів у Харбіні	26

<i>Маврина О. С.</i> (Київ) Туркменское население на территории юга Украины в конце XVIII – середине XIX вв.	27
<i>Макаревич А. С.</i> (Київ) Вақф у системі соціальної політики Османської імперії	28
<i>Марков Д. Є.</i> (Київ) “Внутрішнє” і “зовнішнє” паломництво непальського священства баджрачар’їв та шак’їв і практики Чакрасамвара-мандали	29
<i>Меркульєва Е.</i> (Литва, Вильнюс) Переводная турецкая литература Западной Украины XVIII в.	31
<i>Мусійчук В. А.</i> (Київ) Науково-освітні ресурси В’єтнаму: історія та сучасність	31
<i>Огнева О. Д.</i> (Луцьк) Архітектура Лхаси, і не тільки, як складова оповідання “Відпущена вівця” сучасного китаємовного тибетського письменника на ім’я Норбу Церінг	32
<i>Отроценко І. В.</i> (Київ) У пошуках відповідей: входження Туви до складу СРСР	33
<i>Пилипчук Я. В.</i> (Київ) Грузинская реконкиста середины XVIII в. и тюрки Азербайджана	34
<i>Радівілов Д. А.</i> (Київ) Відродження <i>вакфу</i> в Росії: стан дискусії та аргументи сторін	35
<i>Рибалко С. Б.</i> (Харків) Ногаку в сюжетно-тематичному репертуарі образотворчого мистецтва	37

<i>Ряполов В. М., Хесін В. О.</i> (Харків) Мавританські мотиви у творчості академіка архітектури О.М. Бекетова	38
<i>Сеітяг'яєва Т. Р.</i> (Київ) Про культурні зв'язки кримськотатарської та української інтелігенції	39
<i>Спічек Я. О.</i> (Київ) Китайський міф про вічне повернення династії	41
<i>Тарасенко М. О.</i> (Київ) Фрагменти єгипетської Книги мертвих у зібранні Інституту рукопису НБУВ: попередній огляд	42
<i>Тимофесенко А. В.</i> (Харків) Репрезентація образу Японії в радянському кінематографі 1945–1991 рр.	43
<i>Тортіка М. В.</i> (Харків) Ідеологія “тюркчюлюк” та її інтерпретація в болгарському соціал-демократичному середовищі (1908–1914): специфіка мікрорегіонального аналізу	45
<i>Туранли Ф. Г.</i> (Київ) Гетьман Іван Виговський: чорноморський вектор зовнішньої політики	46
<i>Туров І. В.</i> (Київ) Концепція влади цадиков в ученні о богоугодном весельє	47
<i>Філь Ю. С.</i> (Київ) Кастове питання в поглядах індуської політичної еліти Північної Індії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	48
<i>Хамрай О. О.</i> (Київ) Біблійні тексти у зібраннях Відділу фонду юдаїки НБУВ	49

<i>Циватый В. Г.</i> (Київ) Турецкая Республика: новый институциональный дизайн политико-дипломатической модели и межгосударственных отношений первых десятилетий XXI века (взгляд из Украины)	50
<i>Ченцова В. Г.</i> (<i>Великобритания, Оксфорд</i>) К истории православной митрополии на территории Каменец-Подольского эялета	51
<i>Школьна О. В.</i> (Київ) Східні мотиви в килимарстві Полтавщини XVIII–XIX століть	52
<i>Яценко Б. П.</i> (Київ) Геополітичний виклик Азії	54
<i>Romanova O.</i> (Kyiv) Ukrainian Egyptology, a special path? A case study of the problems of Egyptology in Ukraine	57

II. Східна філологія

<i>Вівчар С. В.</i> (Львів) Гази П Герай (Газайі) в дослідженнях Агатангела Кримського та Івана Франка	61
<i>Корнєєва Л. Л.</i> (Ніжин) Любов і самогубство в японській традиції та літературі	62
<i>Петрова Ю. І.</i> (Київ) Графічне відтворення і формальна адаптація слов'янської лексики в рукописі “Подорож патріарха Макарія”	63
<i>Роз Г. В.</i> (Київ) Траєкторії експериментаторства: жанрові модифікації турецької новели першої половини XX ст.	64
<i>Сейтяг'яєв Н. С.</i> (Київ) Мови твору Хурремі Челебі	66

<i>Юзвяк І. П.</i> (Львів)	
Терміни грецького походження в урумській релігійній термінології (на матеріалі фрагментів Євангелія 1743 року, знайденого в с. Каракуба, Крим)	67
<i>Gümüř K.</i> (Turkey, Aksaray)	
Idioms of Filibeli Vecdi Diwan's	68
<i>Yudkin-Ripun I.</i> (Kyiv)	
Abstract nouns in Japanese within the subjective perspective	69

XXI Сходознавчі читання А. Кримського
Тези доповідей міжнародної наукової конференції
(17–18 листопада 2017 р.)

Літературний редактор
Овчарук Н. М.

Комп'ютерний набір
Ленго Я. Є.

Верстка
Ленго Я. Є.

Підписано до друку 31.11.2017. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 4,42. Наклад 100 прим. Зам. 786.

Надруковано у друкарні ПП “Аксиома”
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
пров. Північний, 5, тел./факс (03849) 4-06-01
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1808 від 26.05.2004 р.
e-mail: aksiomaprint@ukr.net